

Suomen kielen paikkaa
ilmaisevien *-lA-* ja *-mO-*johdosten
rakenne ja merkitys

Marisanna Kaasalainen

Pro gradu -tutkielma

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Suomen kieli, kieliasiantuntijan opintopolku

Kieli- ja käännöstieteiden laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Toukokuu 2018

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Kieli- ja käännöstieteiden laitos / Humanistinen tiedekunta

KAASALAINEN, MARISANNA: Suomen kielen paikkaa ilmaisevien *-lA-* ja *-mO-* johdosten rakenne ja merkitys

Pro gradu -tutkielma, 61 s., 2 liites.

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus

Suomen kieli, kieliasantuntijan opintopolku

Toukokuu 2018

Tämän tutkielman aiheena ovat suomen kielen paikkaa ilmaisevien *-lA-* ja *-mO-* johdosten rakenne ja merkitys. Sekä *-lA-* johdosten että *-mO-* johdosten joukossa on paljon paikkaa ilmaisevia johdoksia, minkä takia tämä merkitysryhmä on tutkimuksen kohteena. Tavoitteena on vertailla johdostyyppjä keskenään. Tutkielman ineisto on koottu Nykysuomen sanakirjasta (1951–1961) Käänteissanakirjan avulla (Tuomi, 1980) sekä verkossa julkaistusta Kielitoimiston sanakirjasta (2016). Aineistossa on yhteensä 255 eri lekseemiä.

Tarkastelen tutkielmassani ensinnäkin johdosten muodostumista eli sitä, miten *-lA-* tai *-mO-* johdin on liittynyt kantasanaan, millainen kantavartalon muoto on ja millaisia mahdollisia muutoksia kantavartalossa on tapahtunut johtamisen yhteydessä. Toiseksi jaan aineiston lekseemejä merkitysryhmiin käyttäen apuna mm. lähdesanakirjojen sanakirja-artikkeleiden määritelmiä ja prototyypiteoriaa. Muodostumisesta ja merkityksestä tehtyjen havaintojen perusteella vertailen johdostyyppjä keskenään sekä rakenteen että merkityksen kannalta.

Keskeinen tutkimustulos on se, että paikkaa ilmaisevat *-lA-* johdokset muodostuvat lähes yksinomaan nomineista ja *-mO-* johdokset verbeistä. Muodostumisen osalta aineiston johdoksissa ei ole kuin muutamia poikkeustapauksia. Merkityksen osalta taas käy ilmi, että johdostyyppit viittaavat selkeästi erityyppisiin paikkoihin. *-lA-* johdokset ilmaisevat jonkin olennon tai asian asuin- tai olinpaikkaa, kun taas *-mO-* johdokset ilmaisevat paikkaa, jossa kantaverbin ilmaisemaa toimintaa tapahtuu. Koska aineisto on koottu kahdesta eri sanakirjasta, jotka on julkaistu eri aikakausina, havaitsin aineistoa käsitellessäni myös eroja sanakirja-aineistojen välillä. Esimerkiksi kävi ilmi, että uusia johdoksia (eli sellaisia Kielitoimiston sanakirjassa olevia johdoksia, joita ei ole vanhemmassa Nykysuomen sanakirjassa) on *-mO-* johdoksissa paljon enemmän kuin *-lA-* johdoksissa.

Asiasanat: sanastontutkimus, sananmuodostus, johto-oppi, johdokset, nominijohdokset, semantiikka, sanasemantiikka, *-lA-* johdokset, *-mO-* johdokset

Sisällys

1 Johdanto	4
1.1 Tutkimuksen aihe, tavoitteet ja hypoteesit	4
1.2 Aiempi tutkimus	5
1.3 Aineiston esittely	6
1.4 Tutkimuksen rakenne	7
2 Sanojen muodostuminen ja merkitys	8
2.1 Sananmuodostus	8
2.1.1 Johtaminen ja muotit sananmuodostuksessa.....	10
2.1.1.1 Kantasana ja johdin	11
2.1.1.2 Muotit	12
2.1.1.3 Johtimen produktiivisuus ja johdoksen läpinäkyvyys.....	13
2.2 Sanojen merkitys	15
2.2.1 Merkitys ja viittausala.....	15
2.2.2 Merkityksen osa-alueet	15
2.2.3 Merkitysten väliset suhteet	16
2.2.4 Merkitysten muuttuminen.....	17
2.2.5 Merkityksen selittäminen.....	17
2.2.6 Kategoriat.....	18
3 <i>-lA-</i> ja <i>-mO-</i> johdosten rakenne ja merkitys	19
3.1 <i>-lA-</i> johdokset	19
3.2 <i>-mO-</i> johdokset	21

4 Paikkaa ilmaisevat <i>-lA</i> -johdokset.....	23
4.1 Rakenne	23
4.1.1 Tyypillinen muodostuminen.....	23
4.1.2 Poikkeustapaukset.....	24
4.2 Merkitys.....	26
4.2.1 Ihmisen asunto tai sen osa	26
4.2.2 Eläinsuoja.....	28
4.2.3 Muu ulkorakennus	29
4.2.4 Julkinen rakennus, laitos tai näiden osa.....	29
4.2.5 Teollisuuslaitos	30
4.2.6 Liikeryitys.....	31
4.2.7 Kuvaannollinen tai kuvitteellinen paikka	32
4.2.8 Maantieteellinen termi tai maastopaikka	33
4.2.9 Muut paikat	33
5 Paikkaa ilmaisevat <i>-mO</i> -johdokset.....	34
5.1 Rakenne	34
5.1.1 Tyypillinen muodostuminen.....	34
5.1.2 Epätyypillinen muodostuminen ja poikkeustapaukset.....	37
5.2 Merkitys.....	40
5.2.1 Tehdas, teollisuuslaitos tai niiden osasto.....	40
5.2.2 Työpaja tai työhuone	43
5.2.3 Liikeryitys.....	44
5.2.4 Tila tietyllä toiminnalla tai ihmisryhmälle.....	45
5.2.5 Maaston kohdat.....	46
5.2.6 Muut paikat	46

6 - <i>lA</i> - ja - <i>mO</i> -johdostyyppien vertailu	48
6.1 Muodostuminen.....	48
6.2 Merkitysryhmät	50
7 Yhteenveto	52
Lähteet.....	57

LIITTEET

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen aihe, tavoitteet ja hypoteesit

Tämän pro gradu -tutkielman aiheena ovat suomen kielen paikkaa ilmaisevien *-lA-* ja *-mO-*johdosten rakenne ja merkitys. Tarkastelen tutkimuksessani sitä, miten kyseiset johdokset muodostuvat, ja sitä, millaisiin paikkoihin ne viittaavat. Olen valinnut *-lA-* ja *-mO-*johdosten joukosta nimenomaan paikkaa ilmaisevat johdokset tutkimuksen kohteeksi siksi, että paikan ilmaisu on näille kahdelle johdostyypille yhteinen merkitysryhmä. Tarkoitukseni on myös verrata paikkaa ilmaisevia *-lA-*johdoksia ja paikkaa ilmaisevia *-mO-*johdoksia keskenään sekä niiden muodon että merkityksen kannalta.

Aikaisempaa pelkästään *-lA-* tai *-mO-*johdoksiin kohdistuvaa tutkimusta ei ole julkaistu kovin paljon, eikä näitä johdoksia vertailevaa tutkimusta ole lainkaan. Tämän takia tutkielmani on tarpeellinen ja tutkimusaihe erityisen mielenkiintoinen. Esittelen seuraavassa alaluvussa aiempaa tutkimusta.

Olen itse tarkastellut kandidaatintutkielmassani (Kaasalainen 2015) Kielitoimiston sanakirjan *-mO-*johdoksia. Tämä pro gradu -tutkielmani pohjautuukin osittain tuohon tutkielmaan. Ajatus paikkaa ilmaisevien *-mO-*johdosten vertaamisesta vastaavanlaisiin *-lA-*johdoksiin nousi esille jo kandidaatintutkielman aihetta mietittäessä. Tämä aihe jäi tuolloin syrjään mahdolliseksi jatkoaiheeksi, johon tartuin nyt pro gradu -tutkielmassa. Pro gradu -tutkielmani aineisto on kerätty sekä Nykysuomen sanakirjasta (julkaistu ensimmäisen kerran vuosina 1951–1961) että Kielitoimiston sanakirjasta (2016). Aineistoa esittelen tarkemmin edempänä.

Tutkielmani kuuluu leksikologian eli sanastontutkimuksen alaan. Tarkemmin eritellen tutkimusalana on sekä leksikaalinen morfologia eli sananmuodostusoppi että leksikaalinen semantiikka eli sanasemantiikka. Käytän lisäksi aineistoni johdosten merkitysten tarkastelun pohjana kognitiiviseen kielitieteeseen liittyvää prototyypiteoriaa, josta kerron lisää tutkielman teoriaosuudessa. Tutkimukseni on kvalitatiivinen, vaikka tulen lyhyesti tarkastelemaan aineistoa myös lukumäärän osalta

johdostyyppinä vertaillakseni. Mitä tulee synkroniaan ja diakroniaan, niin nämä näkökulmat eivät nouse tutkielmassani sinänsä kovin paljon esille, sillä tavoitteeni on vertailla toisiinsa valitsemiani johdostyyppinä sellaisina, kuin ne lähteaineistossa esiintyvät. Olen kuitenkin ottanut huomioon sen, että aineistoni on peräisin kahtena eri aikakautena kootuista sanakirjoista.

Tutkimushypoteesini on, että paikkaa ilmaisevien *-lA-* ja *-mO-*johdosten välillä on eroja sekä muodon että merkityksen suhteen. Oletan, että aineiston *-lA-*johdoksista suurin osa on denominaalisia eli nominikantaisia ja että ne ilmaisevat jonkin olennon olinpaikkaa tai asuinpaikkaa, kun taas *-mO-*johdokset ovat etupäässä deverbaalisia eli verbikantaisia ja ilmaisevat paikkaa, jossa jotain tehdään tai valmistetaan. Oletan myös, että johdoksissa on havaittavissa eroja riippuen siitä, kummasta lähdesanakirjasta ne ovat peräisin. Oletan, että Kielitoimiston sanakirjassa on vähemmän johdoksia kuin Nykysuomen sanakirjassa ja että molemmissa on jonkin verran sellaisia johdoksia, joita toisesta ei löydy.

1.2 Aiempi tutkimus

-lA- ja *-mO-*johdosten rakennetta ja semanttisia ominaisuuksia käsitellään muiden johdosten rinnalla useissa suomen kielen rakennetta esittelevissä teoksissa. Näistä tärkeimpiä tutkimukseni kannalta ovat Iso suomen kielioppi (ISK) ja Lauri Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys (1979). Lisäksi mm. Jouko Vesikansa (1978a) on käsitellyt kyseisiä johdoksia teoksessaan Johdokset.

Kuten edeltävässä luvussa jo mainitsin, pelkästään *-lA-* tai *-mO-*johdoksiin keskittyvää tutkimusta ei ole kovinkaan paljon. Turun yliopistossa Maria Kuokkanen (2003) on tehnyt *-lA-*johtimisista nomineista pro gradu -tutkielman, jossa hän tarkastelee niitä rakenteelliselta ja semanttiselta kannalta. Hänen aineistonsa on Nykysuomen sanakirjasta ja CD-Perussanakirjasta. Lisäksi Pirkko Toivio (1971) on tehnyt Helsingin yliopistossa pro gradu -tutkielman suomen kielen *-mo-* ja *-mō-*johdoksista. Toivion laaja aineisto on mm. Nykysuomen sanakirjasta ja useista erilaisista vanhemmista suomen kielen sanakirjoista. Hän esittelee etenkin johdostyyppin kehittymistä ja historiaa, mutta tarkastelee myös niiden muodostumista ja merkitystä.

1.3 Aineiston esittely

Kuten johdannon alussa mainitsin, tutkimukseni aineisto on peräisin Nykysuomen sanakirjasta (tästä eteenpäin NS) ja Kielitoimiston sanakirjasta (tästä eteenpäin KS). Aineistoon kuuluu yhteensä 255 eri lekseemiä, joista 89 on *-lA*-johdoksia ja 166 *-mO*-johdoksia. Suurin osa aineiston sanoista esiintyy molemmissa sanakirjoissa. Taulukossa 1 on esitetty aineiston *-lA*- ja *-mO*-johdosten määrät myös sanakirjoittain.

TAULUKKO 1. Aineiston johdosten lukumäärä, ja kuinka moni niistä esiintyy kussakin sanakirjassa.

	koko aineiston eri lekseemit	NS:ssa olevat lekseemit	KS:ssa olevat lekseemit
<i>-lA</i> -johdoksia	89	84	52
<i>-mO</i> -johdoksia	166	138	105
yhteensä	255	222	157

NS oli ensimmäinen suomen kirjakielen sanakirja, jossa suomen sanoja selitettiin suomeksi suomalaisille. Kirjan oli tarkoitus sisältää kaikki käyttöön hyväksytyt suomen kirjakielen sanat selityksineen. (Häkkinen 2008: 187.) Toimitustyö alkoi vuonna 1929, ja vuoteen 1938 mennessä suurin osa sanakirjan aineistoa oli kerätty. Luonnollisestikaan sanakirja ei sisällä kaikkia suomen kielen sanoja, vaan yhdyssanoja ja johdoksia on karsittu erilaisin kriteerein. Hakusanoja NS:ssa on hieman yli 200 000. (NS osa I, V–VI.) NS on sekä deskriptiivinen että normatiivinen. Siinä kuvataan 1900-luvun alkupuolen nykysuomeen kuuluvaa sanastoa. Merkityksen lisäksi hakusanoista on usein kuvailtu niiden käyttöyhteyttä, tyyliä ja yleisyyttä. Joistain hakusanoista saatetaan myös ilmaista niiden yleiskielisesti oikeaoppisempi kirjoitustapa. (Sadaniemi 1952: 5.)

KS puolestaan on tuoreempi, sekä internetissä että painettuna ilmestynyt sanakirja. Sen toimitustyön perustana olivat 1990-luvulla julkaistut Suomen kielen perussanakirja ja CD-Perussanakirja. KS ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 2004. Sen tarkoituksena on

esittää suomen kielen yleisintä ja vakiintuneinta sanastoa. Hakusanoja siinä on noin 100 000. Myös KS:ssa kerrotaan sanojen yleisyydestä ja tyylistä sekä annetaan suosituksia oikeinkirjoituksesta. (Tietoa sanakirjasta.)

Aineiston olen rajannut, kuten mainitsin, paikkaa ilmaiseviin johdoksiin. Lähdin aineiston haussa liikkeelle sanojen muodosta eli etsin *la-*, *lä-*, *mo-* ja *mö-*loppuiset sanat. NS:n aineisto on etsitty Suomen kielen käännteissanakirjan (Tuomi 1980) avulla, kun taas KS:n aineisto on koottu sen verkkoversiosta hakutoimintojen avulla. Karsin kaikista löytyneistä sanoista pois perussanat (esim. *vaimo*) ja muuhun tarkoitteeseen kuin paikkaan viittaavat johdokset (esim. *ratamo*) tukeutuen tarvittaessa sanojen määritelmiin lähdesanakirjoissa. Aineistosta olen rajannut pois myös yhdyssanat, jotta johdosten määrä ei olisi paisunut hallitsemattoman suureksi.

1.4 Tutkimuksen rakenne

Tutkimukseni jatkuu johdannon jälkeen aiheeseen liittyvien käsitteiden, teorioiden ja tutkimuskirjallisuuden esittelyllä: Luvussa 2 kerron sanojen muodostumisesta aluksi yleisesti, ja siirryn sitten käsittelemään tarkemmin johtamista sananmuodostuskeinona. Sen jälkeen luvussa 2 esittelen vielä sanojen merkitykseen liittyviä asioita. Luvussa 3 esittelen tutkielmani kohteena olevat johdosryhmät, *-la-* ja *-mo-*johdokset. Kerron siitä, mitä niistä on aikaisemmassa tutkimuksessa kerrottu ja miten niitä yleensä suomen kielessä tutkimuskirjallisuuden mukaan muodostetaan.

Aineistonkäsittelyosio koostuu kolmesta luvusta, jotka ovat luvut 4, 5 ja 6. Ensin analysoin *-la-*johdosten rakennetta ja merkitystä luvussa 4, ja sitten *-mo-*johdokset saavat saman käsittelyn luvussa 5. Luvussa 6 vertailen johdostyyppejä keskenään. Tutkielmani päättyy lukuun 7. Se on yhteenvetoluku, jossa kertaan analyysissä tekemäni havainnot ja pohdin niiden merkitystä.

2 Sanojen muodostuminen ja merkitys

Luonnollisen kielen rakenneosia ovat sanat. Kieli muodostuu sanastostaan sekä niiden yhdistelemisen säännöistä eli syntaksista. Yleensä kielen kieliopissa on kuvattu syntaktiset säännöt sekä mahdolliset sanojen taivuttamissäännöt. Sanasto sen sijaan kuvataan usein sanakirjoissa tai muissa vastaavanlaisissa listauksissa. (Häkkinen 1985: 17.) Sanalle on esimerkiksi Thea Schippan (1992: 87–89) määritellyt tuntomerkiksi sen, että sana nimittää jotain asiaa, luokkaa tai käsitettä. Lisäksi sanalla on oma merkityksensä. Sanalla on siis nimitysfunktio eli nominaalinen funktio ja merkitysfunktio eli semanttinen funktio (Räisänen 1988: 12). Sana on toisaalta kielisysteemin osa, ja toisaalta se esiintyy puheessa ja teksteissä erilaisissa muunnelluissa muodoissa (Schippan 1992: 87). Yhdellä sanalla on käytännössä monia erilaisia sananmuotoja. Termin sana sijasta voidaan puhua lekseemistä, kun tarkoitetaan sanaston perusyksikköä. Esimerkiksi lekseemi *käsi* voi esiintyä tekstissä useissa erilaisissa taivutetuissa muodoissa, kuten *käsi*, *käden*, *kätenä*. (Häkkinen 1985: 20, 21.)

Tässä luvussa esittelen sanojen muodostumista alaluvussa 2.1 ja sanojen merkitystä alaluvussa 2.2. Keskityn sananmuodostuksessa erityisesti tutkimukseni aiheen kannalta olennaiseen johtamiseen. Myös sanasemantiikan eli sanojen merkityksen tutkimuksen osalta olen tuonut esille omaan tutkimukseeni liittyviä seikkoja.

2.1 Sananmuodostus

Uuden sanan syntymiselle voi olla monenlaisia syitä, joko kielenulkoisia tai kielen sisältä lähteviä. Uudet asiat ja ilmiöt vaativat luonnollisesti sanan, jotta niistä voidaan puhua. Kielenkäyttäjällä, esimerkiksi kirjailijalla tai mainostajalla, voi myös olla subjektiivinen tarve käyttää esim. tyyliin liittyvistä syistä uutta sanaa jostain asiasta. Syntaktiset syyt johtavat myös sananmuodostukseen. Sananmuodostus ja syntaksi yhdessä joustavoittavat kielenkäyttöä. Tarpeen mukaan voidaan esimerkiksi käyttää eri sanaluokkien sanoja, esim. *huone on korkea* tai *huoneen korkeus*. Myös jonkin sanan läpinäkymättömyys voi johtaa uuteen muodosteseen. Esim. suomen *vastareaktio* 'reaktio, vastavaikutus' on

syntynyt, kun vierassanan *reaktio* ei ole ymmärretty jo tarkoittavan 'vastavaikutusta'. (Räisänen 1988: 13–14.)

Uusi sana syntyy kielellisen motivaation kautta. Sanat voivat motivoitua äänteellisesti, semanttisesti tai morfologisesti. (Räisänen 1988: 13.) Äänteellisesti motivoituja sanoja ovat kielenulkoisia ääniä ja ääntelyä kuvaavat sanat kuten *kohisee, paukkaa*. Äänteellinen motivaatio on melko rajallinen sananmuodostustapa, eivätkä äänteellisesti motivoidut eli ekspressiivisanat monesti ole kovin vakaita äänneasultaan vaan saattavat muuttua nopeasti. (Häkkinen 1986: 24; Räisänen 1988: 13; Schippan 1992: 97.) Semanttinen motivaatio tarkoittaa sitä, että olemassa oleva sana siirtyy uuteen merkitykseen. Esimerkiksi verbi *pohtia* 'puhdistaa viljaa' on saanut metaforan eli kielikuvan kautta merkityksen 'miettiä'. (Räisänen 1988: 13.) Metaforasta ja muista merkityksen muutoksista kerron lisää luvussa 2.2.4.

Tärkein uusien sanojen motivaatiotapa on morfologinen. Tällöin sana luodaan olemassa olevien morfeemien avulla johtamalla tai yhdistämällä. Tällä tavalla muodostuneet kompleksiset eli useammista morfeemeista koostuvat sanat voivat olla joko läpinäkyviä tai leksikaalistuneita, tai ne voivat olla näiden kahden ääripään välimaastossa. (Räisänen 1988: 13; Schippan 1992: 100–101.) Leksikaalistuminen on kompleksisia sanoja koskeva ilmiö, jossa lekseemi muuttuu semanttisesti ja morfologisesti vähemmän läpinäkyväksi. Leksikaalistuneesta johdoksesta on vaikea erottaa kantasanaa ja johdinta, eikä sen merkitys muodostu suoraan kantasanan ja johtimen merkityksistä. (VISK § 166.) Etenkin vanhat johdotukset (esim. *pitkä, siirtää*) saattavat näyttää jakamattomilta perussanoilta (Häkkinen 1994: 419).

Johtaminen ja yhdistäminen ovat suomen pääasialliset sananmuodostuskeinot. Johtamisen tuloksena syntyneet johdotukset ja yhdistämällä syntyneet yhdyssanat muodostavat suomen sanaston suurimmat ryhmät. (VISK § 146.) Johtamisessa eli derivaatiossa uusi sana muodostetaan affiksaation, reduplikaation tai konversion kautta (Booij 2007: luku 3). Affiksaatio tarkoittaa sitä, että kantasanan eteen, perään tai sen sisälle liitetään jokin sananmuodostusmorfeemi. Uralilaisissa kielissä affiksaatio on yleisin sanojen johtamistapa. Affiksaatio on monesti uralilaisissa kielissä suffiksaatiota, mikä tarkoittaa sitä, että johdin lisätään sanan perään. Reduplikaatio puolestaan viittaa sanan kokonaiseen tai osittaiseen toistamiseen. (Häkkinen 2006: 104, 109.) Konversiolla

tarkoitetaan sitä, että sanan sanaluokkaa muutetaan. Konversiota on esimerkiksi saksassa verbien substantivointi ja englannissa substantiivien muuttaminen verbeiksi: *sitzen* 'istua' > *das Sitzen* 'istuminen' ja *tax* 'vero' > *to tax* 'verottaa'. (Booij 2007: luku 1.1; Schippan 1992: 116–117.) Tarkemmin erilaisista sananjohdon tavoista etenkin suomen kielen kannalta kerron luvussa 2.1.1.

Yhdistämisessä eli kompositiossa uusi sana muodostuu, kun lekseemejä yhdistetään toisiinsa. Yleinen tapaus on sellainen, jossa yhdistetään kaksi sanaa, joista toinen määrittää toista. (Booij 2007: luku 4.1.) Tällaista lekseemiä, esim. *tiitalo*, kutsutaan määritysyhdyssanaksi. Summayhdysanassa puolestaan yhdistetyt sanat ovat symmetrisessä suhteessa toisiinsa, esim. *parturi-kampaaja*. (VISK § 398.) Ero yhdyssanan ja vastaavanlaisen kaksisanaisen ilmauksen välillä voi olla joskus varsin pieni, esim. *hienosokeri* – *hieno sokeri*. Kriteerinä yhdyssanan erottamiseen voidaan käyttää esimerkiksi sitä, mille tavulle sanan pääpaino asettuu. (Booij 2007: luku 4.2; VISK § 399.)

Myös lainautumisen kautta voi yhteen kieleen tulla uusia sanoja toisista kielistä. Erittäin vanhat lainasanat saattavat lisäksi näyttäytyä yksimorfeemisina perussanoina, kun niiden laina-alkuperä ei ole enää näkyvissä esimerkiksi vierasperäisten foneemien muodossa. (Häkkinen 2006: 86–87.) Muita marginaalisempia sananmuodostumistapoja on useita. Uusia sanoja voi muodostua esimerkiksi erilaisten lyhenteiden kautta, kuten englannin 'tekstiviestiä' tarkoittava *SMS* < *Short Message System* ja suomen *lukihäiriö* < *luku-* ja *kirjoitushäiriö*, tai tyypistämällä, kuten saksan *die Uni* < *die Universität* 'yliopisto' ja suomen *ale* < *alennusmyynti*. (Booij 2007: luku 1.4; Häkkinen 2006: 108, 109.)

2.1.1 Johtaminen ja muotit sananmuodostuksessa

Johtaminen eli derivaatio on suomelle tyypillinen ja paljon käytetty sanojen muodostuskeino (Häkkinen 2006: 101, 137). Suomessa johtaminen tapahtuu useimmiten suffiksaationa eli lisäämällä johdin sanavartalon perään. (Koivisto 2013: 256, 262.) Muista johtamistavoista kerron alaluvussa 2.1.1.2. Sitä ennen käsittelen kantasanaa ja johdinta.

2.1.1.1 Kantasana ja johdin

Johdoksen kantasana on se lekseemi, josta johdos on välittömästi muodostunut. On myös mahdollista, että johdoksella ei ole kantasanaa tai että kantasanaa on hankala erottaa. Kantasanana sanavartaloa kutsutaan kantavartaloksi. Johdin voi liittyä vokaaliin päättyvään vokaalivartaloon tai konsonanttiloppuiseen konsonanttivartaloon.¹ (Koivisto 2013: 297–299.) Vartalossa saattaa tapahtua fonologisia muutoksia johtimen siihen liittyessä. Vartalon lopussa oleva foneemi voi jäädä pois tai vaihtua, ja vartalonloppuinen pitkä foneemi voi lyhentyä. (Koivisto 2013: 300.) Jos kantavartalo on yksitavuinen, saattaa siihen liittyä ennen varsinaista johdinta tavumäärää lisäävä lisäaines, esim. *t* johdoksessa *jäätikkö*. Joskus lisäaines voi olla toinen johdin, esim. *-mä-* johdoksessa *viemäri*. (Koivisto 2006: 560.) Kantasanana sanaluokan perusteella johdosta kutsutaan verbikantaiseksi eli deverbaaliseksi tai nominikantaiseksi eli denominaaliseksi. (Koivisto 2013: 277.)

Kantasanan ja johdoksen suhdetta tarkasteltaessa on mahdollista erottaa edellä kuvattu muodollinen eli morfologinen kantasana semanttisesta kantasanasta. Semanttisella kantasanalla on merkitysyhteys johdokseen, ja semanttinen kantasana sisältää samankaltaista leksikaalista ainesta kuin johdos, mutta ei kuitenkaan rakenteensa puolesta voi olla sen muodollinen kantasana. Johdos voi siis motivoitua semanttisesta kantasanasta, vaikka rakenteellisesti se on muodostunut hieman erimerkityksisestä muodollisesta kantasanasta. Esimerkiksi *annostus*-johdoksen semanttinen kantasana on verbi *annostella*, ja sen muodollinen kantasana on epätavallisempi *annostaa*. (Koivisto 2013: 303–304.)

Kuten edellä mainitsin, johdin on sidonnainen morfeemi, jonka avulla johdoksia muodostetaan. Tietyillä johtimilla muodostetaan tiettyjä sanaluokkia edustavia johdoksia. Joillain johtimilla voidaan myös muuttaa lekseemin sanaluokkaa. Esimerkiksi *-llinen*-johtimella muodostetaan adjektiiveja, ja sillä voidaan näin ollen muuttaa substantiivikantasanan luokkaa: *pilkku* > *pilku-llinen*. (Koivisto 2013: 263–264.) Monet

---

¹ Jokaisella taipuvalla sanalla on vokaalivartalo ja monilla myös konsonanttivartalo (Tieteen termipankki s.v. *vokaalivartalo*). Esim. *lainata*-verbillä on vokaalivartalo *lainaa-* ja konsonanttivartalo *lainat-*.

suomen kielen johtimista ovat sellaisia, että ne voivat liittyä eri sanaluokkaa edustaviin kantoihin. Yhdellä johtimella voidaan siis muodostaa sekä denominaalisia että deverbaalisia johdoksia. (Kangasmaa-Minn 1994: 39.) Johtimella voi olla allomorfeja, eli sen fonologinen asu saattaa vaihdella, mikä voi johtua vokaalisoinnusta. Johtimen vokaalisointuvaihtelua ilmaistaan morfofoneemilla, jota merkitään isolla kirjaimella. Esimerkiksi johdokset *lainaa-ja* ja *kerää-jä* sisältävät *-jA*-johtimen. Myös johdoksen taivutuksen yhteydessä johtimen fonologinen asu saattaa vaihdella, esim. *luki-ja* : *luki-jo-i-ta*. (Koivisto 2013: 271–272.) Samaan johtimeen päättyvät johdokset muodostavat morfologisen johdostyyppin, jota nimitetään johtimen mukaan. Johdostyyppi on monesti myös semanttisesti yhtenäinen ryhmä. (VISK § 163.)

2.1.1.2 Muotit

Johtamista voidaan siis ajatella prosessina, jossa johdin liittyy kantasanaan (Koivisto 2013: 257). Sen voi myös nähdä tapahtuvan muottia käyttämällä. Tällöin johdoksen sanahahmo eli sen fonologinen asu toimii muottina, jonka avulla voidaan muodostaa niin uusia johdoksia kuin muitakin samanhahmoisia sanoja. Samaan muottiin voi sopia monia erityyppisiä sanoja: esimerkiksi johdos *kanala* ja lainasana *formula* ovat sanahahmoltaan samankaltaisia. (VISK § 147, § 148.) Kun johtaminen nähdään muottien käyttönä, voidaan helpommin huomioida ne tapaukset, jotka prosessiajattelussa näyttäytyvät poikkeuksina. Muottiajattelussa tärkein on muodostuva johdos ja muottien avulla voidaan kuvata sellaisia tapauksia, joissa varsinainen kantasana puuttuu tai joissa johdinta edeltävä aines ei ole itsenäinen lekseemi. (Koivisto 2013: 260.)

Luvussa 2.2.1 esitellyn suffiksaation lisäksi suomen kielen johtamisen tapoja ovat myös korrelaatiojohto, mallisanajohto, takaperoisjohto ja vartalonsisäinen johto (Koivisto 2013: 319–321; Räisänen 1978: 338–339), joihin muottinäkökulma liittyy olennaisesti. Korrelaatiojohdossa käytetään hyväksi samakantaisten johdosten pareja tai sarjoja. Korrelaatteja ovat sanat, joissa on sama sanavartalo, mutta niiden välillä ei ole johtosuhdetta eli mikään sanoista ei ole toisten kantasana (VISK § 160, § 161). Esimerkiksi *juoda*-verbistä voidaan muodostaa sarja *juoda – juottaa – juotella – juonti – juopua* (Koivisto 2013: 319). Sarjan jäsenet voivat toimia mallina muille johdoksille. Korrelaatiojohtoon kuuluvat myös mallisanajohto ja takaperoisjohto. Mallisanajohdossa

johdos muodostetaan yhden tai useamman mallisanan perusteella. (Räisänen 1978: 339.) Esimerkiksi *tosikko*-johdosta on käytetty mallina muodostettaessa sanaa *vakavikko* (VISK § 161). Takaperoisjohdossa muodostuu usein kantasanaa morfologisesti yksinkertaisempi lekseemi, esim. *tarrata* > *tarra* (VISK § 168). Yksi sanojen johtamistapa suomen kielessä on myös vartalonsisäinen johto eli vartalojohto. Tällöin uusia sanoja tuottaa vartalon foneemien muuttaminen. Vartalojohtoa esiintyy etenkin deskriptiivisissä sanoissa, joista voi muodostua useamman samankaltaisen sanan sarjoja, esim. *pirskua* – *porskua* – *pärskyä*. Vartalojohtoa on myös sanapareissa esiintyvä, mahdollisesti merkitystäkin muuttava etu- ja takavokaalien vaihtelu, esim. *tuhma* – *tyhmä*. (Räisänen 1987: 339; VISK § 148.)

2.1.1.3 Johtimen produktiivisuus ja johdoksen läpinäkyvyys

Suomen vanhimpaan sanastokerrostumaan kuuluu paljon sanoja, jotka on tulkittu johdoksiksi. Monet johdintyytit ovat olleet käytössä koko suomen kielen historian ajan. Tämän takia johdosten ajoittaminen voi produktiivisina säilyneiden johtimien osalta olla vaikeaa. (Häkkinen 1994: 419.) Produktiivisen johtimesta tekee se, että kielenkäyttäjät muodostavat sen avulla uusia pysyviä tai tilapäisiä johdoksia. Kielenkäyttäjän näkökulmasta produktiivinen on sellainen johdin, jonka avulla voi muodostaa sellaisiakin johdoksia, joita hän ei ole aiemmin kuullut. (Karlsson 1983: 247; Rintala 1983: 98.) Sanoja johdetaan sekä spontaanisti kielenkäyttötilanteessa että tietoisesti sanaston kehittämistyössä, kun tarkoituksena on kehittää uudelle käsitteelle nimitys tai jos on tarve keksiä jo käytössä olevalle käsitteelle parempi nimi (Vesikansa 1978a: 12–13). Tiettyjä johdostyyppejä esiintyy paljon oppitekoisissa uudissanoissa eli tietoisesta kehittelystä tuloksena syntyneissä sanoissa 1800-luvulta alkaen (VISK § 165). Uudissanojen muodostuksessa on voitu käyttää sellaisiakin johtimia, jotka muuten ovat kielenkäytössä jo menettäneet produktiivisuutensa (Rintala 1983: 100). Uudissanoiksi kutsutaan sanoja, jotka tietynä aikana ovat olleet kielessä uusia (Tieteen termipankki s.v. *uudissana*).

Johdosten muodostamisen produktiivisuudessa on rajoituksia. Tapani Lehtinen (1974: 306) on esitellyt venäläisen kielentutkijan E. A. Zemskajan kehittämää jaottelua semanttisiin, muoto-opillisiin, tyylillisiin, leksikaalisiin ja johto-opillisiin rajoituksiin. Päivi Rintalan (1983: 99) mukaan olennaisimpia näistä rajoituksista ovat semanttiset (eli

syntaktis-semanttiset) ja muoto-opilliset (eli morfologiset) rajoitukset. Semanttisella rajoituksella viitataan kantasanan ja johtimen semanttiseen yhteensopivuuteen. Esimerkiksi tekijännimijohtimella *-jA* muodostetaan johdoksia etupäässä sellaisista verbeistä, joilla yleensä on elollinen subjekti. (Häkkinen 2006: 138; Rintala 1983: 99.) Morfologiset rajoitukset aiheutuvat kantavartalon ja johtimen rakenteesta, esim. *-nti-*johtimella muodostetaan teonnimiä vain yksitavuisista tai *Oi*-loppuisista verbivartaloista (Häkkinen 2006: 138–139). Rintalan (1983: 110 loppuviite 1) mukaan morfologisiin rajoituksiin kuuluvat myös Zemskajan johto-opilliset rajoitukset eli se, ettei tiettyihin johtimiin päättyivistä johdoksista voi enää muodostaa edelleen uutta johdosta. Tyyllisesti produktiivisuutta rajoittaa se, että kantavartalon ja johtimen on oltava tyylliltään samankaltaisia. Leksikaalisella rajoituksella tarkoitetaan sitä, ettei johdosta voida muodostaa uudessa merkityksessä, jos sillä jo on kielessä vakiintunut merkitys, esim. *kirjoitin* voisi periaatteessa viitata mihin tahansa kirjoitusvälineeseen, mutta sitä käytetään yleensä tarkoittamaan sähköistä tulostuslaitetta. (Häkkinen 2006: 139–140; Lehtinen 1974: 306, 307.)

Sanan käsittäminen johdokseksi riippuu siitä, kuinka läpinäkyvä sen rakenne on eli voiko sanasta esimerkiksi erottaa johtimen ja onko sillä selvää kantasanaa. Leksikaalistuneita ja läpinäkyvämpiä johdoksia voi olla vaikea hahmottaa johdoksiksi. (Koivisto 2013: 279.)

Kantasanan erottuminen ja johdoksen hahmottaminen johdokseksi ovat asteilmiöitä (Koivisto 2013: 298, 307). ISK:n mukaan sanat asettuvat johdosmaisuuksien jatkumolle, jolta voidaan erottaa selvät johdokset, hämärät tai mahdolliset johdokset ja sanat, jotka eivät ole johdoksia. Selvimmin johdokseksi erotettavia ovat ne johdokset, joissa johtimen voi erottaa vartalosta ja joiden kantasana on itsenäinen lekseemi. Selvän johdoksen johtimella on myös oma merkitystehtävänsä ja johdoksen ja kantasanan merkitysten välillä on samanlainen suhde kuin muillakin samalla johtimella muodostetuilla sanoilla. Esimerkiksi lekseemi *mietiskely* täyttää selvän johdoksen kriteerit. Hämärässä tai mahdollisessa johdoksessa kantasana voi olla leksikaalinen morfeemi, joka ei esiinny itsenäisenä sanana. Kantasana voi myös olla vähemmän keskeistä sanastoa, eikä välttämättä kuulu kaikille kielenkäyttäjille tuttuun sanastoon. Myös kantavartalon kokemat morfofonologiset muutokset hämärtävät johdosta. Esim. *vesi*-sanasta johdettu *vetelä* on hämärä johdos. Hämärällä johdoksella ei myöskään välttämättä ole lainkaan

kantasanaa, vaan sillä voi olla samavartaloisia korrelaatteja, jotka ovat merkitykseltään samankaltaisia. Sellaiset sanat, joilla ei ole kantasanaa eikä merkitykseltään läheisiä korrelaatteja, eivät ole johdoksia. Esimerkiksi sanat *hame* ja *kynttilä* eivät ole johdoksia. (VISK § 149.)

2.2 Sanojen merkitys

2.2.1 Merkitys ja viittausala

Kielellisellä ilmaisulla kuten sanalla on muoto ja merkitys, ja sana viittaa kielenulkoisessa maailmassa olevaan tarkoitteeseen (Kuri 2012: 13, 27). Tarkoitteet, joihin sanat viittaavat, voivat olla fyysisiä olioita, ominaisuuksia, suhteita tai toimintaa. Sanan merkitys rajaa tarkoitteiden joukon, jota kutsutaan sanan viittausalaksi. Viittausala on sitä laajempi, mitä yleisempi sanan merkitys on. Esimerkiksi sana *eläin* viittaa kaikkiin elollisiin ja liikkuviin ei-inhimillisiin olioihin, kun taas *lemmikkieläin* viittaa vain niihin elollisiin ja liikkuviin ei-inhimillisiin olioihin, joita ihmiset pitävät ilman hyötytarkoitusta. (Kangasniemi 1997: 28–29.)

Edellä oleva kuvaus sanan muodosta, merkityksestä ja tarkoitteesta sopii etenkin useimpien substantiivien, adjektiivien ja verbien kuvailuun. Kielessä on kuitenkin sellaisiakin sanoja, joilla ei ole minkäänlaista olemassa olevaa tai kuviteltavaa tarkoitejoukkoja, johon ne viittaisivat. Esimerkiksi konjunktiot ovat suomen kielessä tällaisia sanoja, mutta myös joillekin adjektiiveille (esim. evaluatiivinen adjektiivi *hyvä*) tai verbeille (esim. modaaliset verbit *saattaa* ja *voida*) voi olla hankala löytää kielenulkoista tarkoitetta. (Larjavaara 2007: 73–75.)

2.2.2 Merkityksen osa-alueet

Kielellisen ilmauksen, kuten esimerkiksi sanan, voidaan katsoa saavan lopullisen merkityksensä vasta siinä tilanteessa, jossa se esitetään. Tästä huolimatta sanojen merkitystä voidaan tarkastella tilanteisesta kontekstista erillään. Tällöin tarkastelun kohteena ovat ne merkitykset, joita sanaan on aikaisemmin aikojen saatossa liitetty.

(Kuiiri 2012: 10–11.) Tarkasteltaessa sanan konkreettisessa käyttötilanteessa saamaa merkitystä voidaan puhua okkasionaalista tai ainoakertaisesta merkityksestä. Sitä merkitystä, joka sanaan liitetään yleisesti sanaston osana, nimitetään usuaaliseksi tai sanastolliseksi merkitykseksi. Ainoakertainen merkitys perustuu sanastolliseen merkitykseen, mutta sen tarkempi sisältö riippuu tilanteesta ja kontekstista. (Kangasniemi 1997: 20–21; Kuiiri 2012: 27–28.)

Sanan tai ilmauksen merkitystä voidaan eritellä myös toisella tavalla. Merkityksen nähdään silloin muodostuvan denotatiivisesta eli viittaavasta päämerkityksestä ja assosiatiiivisista merkityksistä eli liitännäismerkityksistä. Liitännäismerkityksiä ovat ensinnäkin sivumerkitykset. Esimerkiksi sanaan *pappi* liittyy sivumerkityksenä oletus miespuolisesta henkilöstä, minkä takia usein naispuoliseen pappiin voidaan viitata yhdyssanalla *naispappi*. Sanan merkitykseen voi liittyä myös tyylisävyjä (esim. sanoissa *ilta* ja *ehtoo*), affektiivisiä merkityksiä eli tunnesävyjä (esim. *rakki*, *hauva*), heijastusmerkityksiä (esim. verbeillä *panna* ja *naida*) ja kollokatiivisia merkityksiä eli myötämerkityksiä (esim. sanoihin *kaunis* ja *komea* liittyvät feminiinisuuden ja maskuliinisuuden myötämerkitykset). (Kangasniemi 1997: 12–14.)

2.2.3 Merkitysten väliset suhteet

Sanojen synkronisten merkitysten välillä on myös erilaisia suhteita, kuten synonymia, polysemia ja homonymia, hyponymia, vastakohtaisuus ja osa–kokonaisuus-suhde. Synonymiasta on kyse silloin, kun kahdella sanalla on sama merkitys. Täydellisiä synonyymejä on kuitenkin vaikea löytää. Esimerkiksi sanat *ilta* ja *ehtoo* poikkeavat liitännäismerkityksiltään. Polysemiassa yhdellä sanalla on useampia erilaisia merkityksiä: esimerkiksi *silittää*-verbin merkitys eroaa hieman riippuen siitä, onko toiminnan kohteena kissa vai paita. Homonymia puolestaan tarkoittaa sitä, että kaksi erimerkityksistä sanaa ovat muodoltaan samanlaiset, esim. *haka* 'aidattu laidunmaa' ja *haka* 'koukkumainen tarttuva tai salpaava laite'. (Kangasniemi 1997: 41–44.) Polysemian ja homonymian välille voi olla joskus vaikea tehdä eroa. Kriteerinä eronteossa voidaan pitää esimerkiksi sitä, että homonyymit ovat etymologisesti eri sanoja, kun taas polysemiassa yhdelle sanalle on kehittynyt erilaisia merkityksiä. Myös kielenkäyttäjien intuitiota voidaan käyttää kriteerinä. (Kuiiri 2012: 33–34.) Hyponymiaassa on kyse sanojen

välisistä hierarkiasuhteista. Sanat voivat olla toistensa yläkäsitteitä eli hyperonyymejä ja alakäsitteitä eli hyponyymejä. Sana *ruusu* esimerkiksi on *kukka*-sanana alakäsite eli *ruusun* viittausala sisältyy *kukan* viittausalaan. (Kangasniemi 1997: 57.)

2.2.4 Merkitysten muuttuminen

Sanojen merkityksille on ominaista se, että ne voivat muuttua. Diakronisessa tarkastelussa tarkastellaan merkitysten muutoksia. Sanojen merkitys voi esimerkiksi laajentua tai supistua. *Penikka*-sanana merkitys on laajentunut 'koiran pennusta' tarkoittamaan yleisesti eläimen jälkeläistä, kun taas *emä*-sanana merkitys on supistunut viittaamaan vain eläinten äiteihin, vaikka alkuperäisesti sillä voitiin viitata myös ihmisen äitiin. Merkityksenmuutoksia voidaan lisäksi jaotella ryhmiin, joita ovat muun muassa metafora ja metonymia. Metaforassa olennaista on tarkoitteiden samankaltaisuus, esim. *kasvaa*-verbiä voidaan käyttää kasvien konkreettisen kasvamisen lisäksi myös työpöydän paperipinon suurenemisestä. Metonymia puolestaan perustuu siihen, että kahden sanan tarkoitteet liittyvät niin kiinteästi toisiinsa, että toista sanaa voidaan alkaa käyttää viittaamaan myös toiseen, esimerkiksi *sielu*-sanalla voidaan viitata ihmiseen. (Kuiri 2012: 43–47.) Tällaista osa–kokonaisuus-suhteeseen liittyvää metonymiaa voidaan kutsua myös synekdokeeksi (Kangasniemi 1997: 80).

2.2.5 Merkityksen selittäminen

Kielellisen ilmauksen merkitystä voidaan selittää usealla tavalla. Yksi tapa on esittää kielellisen ilmauksen merkityksen määritelmä. Sanan merkitys on määriteltävissä, jos sen voi analysoida ja jakaa muiksi merkityksiksi. Merkityksen määrittelyt voidaan jakaa esimerkiksi nominaali- ja reaalimääritelmiin. (Larjavaara 2007: 161.) Ajatus nominaali- ja reaalimääritelmien takana on esiintynyt mm. jo Aristoteleen kirjoituksissa. Nominaalimääritelmässä määritellään tavallaan olion ”nimeä” eli ilmaisua, jota käytetään viittaamaan olioon. (Riemer 2010: 63.) Se on kielellinen määritelmä, jolla ilmaistaan määriteltävän sanan toinen nimitys. Nominaalimääritelmä on sellainen, että sillä voitaisiin periaatteessa korvata määriteltävä sana missä tahansa käyttöyhteydessä. Esimerkiksi sanan *fennisti* nominaalimääritelmä voisi olla 'suomen kielen tutkija'.

Määritelmä on siis määriteltävän sanan parafraasi tai joissain tapauksissa jopa synonyymi. Reaalimääritelmä puolestaan kuvailee määriteltävän olion ominaisuuksia. Se ei ole puhtaasti kielellinen määritelmä. Esimerkiksi *mäyrä*-sanon reaalimääritelmä voisi olla 'suuri, kömpelörakenteinen, mustavalkoisin ja harmaan kirjavin näätäeläin'. Tällaisissa määritelmissä oletuksena on se, että määritelmässä käytetyt käsitteet ovat tuttuja. (Larjavaara 2007: 161–163) Reaalimääritelmä toimii siis sellaisten kielellisten ilmausten merkityksen määrittelemisessä, joiden ominaisuuksia voidaan tarkastella objektiivisesti. Kuitenkaan esimerkiksi abstrakteihin asioihin viittaavia substantiiveja kuten *rakkaus* ja *viha* ei voida määritellä siten. (Riemer 2010: 64.)

Merkityksen määrittelyssä voidaan käyttää menetelmänä komponenttianalyysia, jota luonnehtii erojen ja vastakohtaisuuksien esittäminen. Komponenttianalyysissä pyrkimyksenä on jakaa merkitys pienempiin osiin, joita kutsutaan semanttisiksi piirteiksi tai merkityskomponenteiksi. Merkityskomponentit ovat binaarisia piirteitä, joiden avulla voidaan määrittää, kuuluuko sana johonkin luokkaan vai ei. Plus- ja miinusmerkit ilmaisevat luokkiin kuulumista. Esimerkiksi jos tarkasteltava piirre on naispuolinen, sana *nainen* on +naispuolinen ja *mies* –naispuolinen. (Larjavaara 2007: 166–167.) Komponenttianalyysi on perua fonologiassa käytetystä analyysitavasta, jossa äänteet luokitellaan binaaristen piirteiden mukaan (Riemer 2010: 155).

2.2.6 Kategoriat

Merkitysten määrittely komponenttianalyysin keinoin binaarisilla totuusarvoilla soveltuu merkitysten kuvailuun, kun sanojen nähdään muodostavan kategorioita, joissa ryhmän jäsenyys perustuu yksiselitteisesti ehtojen täyttämiseen. Tällaisilla klassisilla kategorioilla on tietyt ehdot, jotka kaikkien luokkaan kuuluvien kielellisten ilmausten on täytettävä. (Leino 1999: 32.) Esimerkiksi jos *lintu* määritellään höyhenpeitteiseksi, munivaksi, lentäväksi selkärangaiseksi, on jokaisen linnuksi määriteltävän myös täytettävä nämä kaikki ehdot. Myöskään muita ehtoja ei tarvita, sillä lintu on tällöin määriteltävissä näillä ehdoilla. Ehdot ovat siis välttämättömiä ja riittäviä. Tämä klassinen näkemys kategorioista ei kuitenkaan riitä useimpiin, jos mihinkään, määritelmiin. (Riemer 2010: 224–225.) Toisenlainen näkemys kategorioista on prototyyppijäsennys. Tällöin kategorian jäsenet eivät määräydy tiettyjen ehtojen kautta, vaan kategoriat

muodostuvat prototyypisimpien esimerkkien kautta (Leino 1999: 36). Ajatus prototyypeistä on lähtöisin kognitiivisen psykologian piirissä tehdyistä tutkimuksista, joissa on havaittu prototyypisyyden olevan tärkeä peruste olioiden luokittelussa (Onikki 2000: 92). Kategorian prototyyppi on sen sellainen jäsen, joka täyttää kaikki tai lähes kaikki kategorialle asetetut ehdot. Esimerkiksi *lintu*-kategorian ehtoja voisivat olla muniva, lentävä, pieni, selkärankainen, siivekäs ja pesän rakentava. Näin ollen *pääsky* olisi yksi hyvin prototyypinen lintu. Vähemmän prototyypisiä olisivat *pingviini* tai *emu*, mutta ne ovat silti kategorian jäseniä. (Riemer 2010: 230.)

3 -*IA*- ja -*mO*-johdosten rakenne ja merkitys

Tässä luvussa tarkastelen sitä, mitä tutkimuskirjallisuudessa kerrotaan tutkimuksen kohteena olevien johdostyyppien muodostumisesta ja merkityksestä. Ensin esittelen -*IA*-johdoksia ja tämän jälkeen -*mO*-johdoksia.

3.1 -*IA*-johdokset

-*IA*-johdin esiintyy johdoksissa allomorfina -*la* tai -*lä* vokaalisoinnun mukaan, kuten johtimen nimen morfofoneemista käy ilmi. Myös taivutettaessa -*IA*-johdoksia johtimeen kohdistuu morfofonologisia muutoksia, esim. *kana-la* : *kana-lo-i-ssa*.

-*IA*-johdin on nominikantainen eli denominaalinen johdin (Hakulinen 1979: 129; VISK § 186). Kantasanana voi olla joko substantiivi tai adjektiivi. Johdin liittyy kantasanan vokaalivartaloon, astevaihtelutapauksissa vahvaan vokaalivartaloon. (VISK § 186.) -*IA*-johdoksen kantasana voi olla myös verbistä -*o*-, -*u*- tai -*mA*-johtimella muodostettu nominijohdos, esim. johdoksissa *myymä-lä*, *pesu-la*. Nominaalistavaa johdinta voi tällöin pitää välittävänä johtimena, jonka avulla denominaalinen -*IA*-johdin voidaan liittää verbivartaloon. (VISK § 186, 230, 258.) ISK (VISK § 186) huomauttaa myös siitä, että jossain tapauksissa -*IA*-johdoksessa esiintyy johtimen edellä vokaali *o*, joka ei kuulu kantavartaloon: *lampo-la* ja *paranto-la*.

Lauri Hakulisen (1979: 129) diakronisesta näkökulmasta *-LA*-johdokset voivat olla joko substantiiveja tai adjektiiveja. ISK:n mukaan *-LA*-johdokset ovat substantiiveja ja *-LA*-johtimiset adjektiivit (sekä jotkin substantiivit) ovat leksikaalistuneita, hämääriä johdoksia (VISK § 186, 149). ISK:n näkökulma on synkroninen, sillä teoksessa kuvataan 1900-luvun jälkipuoliskon suomen yleiskieltä (ISK: 16).

Lauri Hakulinen esittelee *-LA*-johdoksista kolme ryhmää: paikkaa ilmaisevat substantiivit, muut (esim. deminutiiviset) substantiivit sekä adjektiivit. Paikkaa ilmaisevissa substantiiveissa ja muissa *-LA*-johdoksissa esiintyvää päätettä on pidetty eri johtimena merkityserojen vuoksi. Kuitenkin Hakulisen mukaan ne ovat mitä luultavimmin kehittyneet samasta, alun perin mahdollisesti deminutiivisesta johtimesta, joka palautuu suomalais-ugrilaiseen kantakieleen. (Hakulinen 1979: 129–130.) Eeva Kangasmaa-Minn (1984: 92) tuo esille sen, että *-LA*-johtimelle ominainen paikkaan viittaava merkitys on lähtöisin johdoksista *etelä* 'etupaikka' ja *pohjola* 'takapaikka'.

Jouko Vesikansa ja ISK kertovat *-LA*-johdosten ilmaisevan etupäässä paikkaa. Kantasanana oleva substantiivi tai adjektiivi on ominainen johdoksen ilmaisemalle paikalle tai liittyy siihen läheisesti. Sellaiset *-LA*-johdokset, joissa kantasanana on ihmisen tai eläimen nimitys, ilmaisevat kyseisen olennon asuin- tai olinpaikkaa. Deverbaalisista substantiiveista johdetut *-LA*-johdokset ovat yleensä tiettyä tarkoitusta tai toimintaa varten käytettäviä tiloja tai paikkoja. *-LA*-johdin esiintyy myös paljon paikannimissä ja sukunimissä. (Vesikansa 1978a: 46; VISK § 186.)

-LA-johdinta käytettiin runsaasti sanastonkehitystyössä 1800-luvulla (Häkkinen 1994: 427–428). Tuolta vuosisadalta ovat peräisin esimerkiksi sellaiset vakiintuneet *-LA*-johdokset kuten *hoitola*, *kylpylä*, *myymälä*, *sairaala* ja *vankila*, jotka ovat uudissanojen kehittäytymässä kunnostautuneen Wolmar Styrbjörn Schildtin työn tulosta (Hakulinen 1979: 453–455). Niin ikään 1800-luvulta ovat peräisin sellaiset lekseemit kuten *huvila*, *kahvila*, *ravintola*, *parantola* ja *siirtola* (Hakulinen mts. 460, 463, 466). 1920–1960-luvuilla muodostettuja ovat *uimala*, *vilpola* ja *voimala* (Hakulinen mts. 471, 472). *-LA*-johdinta käytetään yhä uusien johdosten muodostamiseen, ja uusimmissa johdoksissa on monesti affektinen sävy. (VISK § 186.) Johdosten ja muiden omaperäisten *-LA*-päätteisten sanojen lisäksi suomen kielessä on paljon samanhahmoisia lainasanoja, joissa myös pääteainne on lainaperäinen, esim. vanha germaaninen laina *humala* (Hakulinen mts. 130, 358).

3.2 -*mO*-johdokset

Kuten *-lA*-johtimen, myös *-mO*-johtimen asu vaihtelee johdoksissa vokaalisoinnun mukaan allomorfiien *-mo* ja *-mō* välillä. Johdinta voi myös edeltää *i*-vokaali,² eli johdin voi esiintyä myös muodossa *-imo* tai *-imō* (mm. VISK § 205, § 258).

Johtimella *-mO* muodostetut johdokset ovat substantiiveja. Sekä ISK:n synkroniselta että Lauri Hakulisen diakroniselta näkökannalta katsottuna *-mO*-johdoksia on deverbaalisia eli verbikantaisia ja denominaalisia eli nominikantaisia. (Hakulinen 1979: 169–170, 211; VISK § 205, § 258.)

ISK:n mukaan verbikantaiset *-mO*- tai *-imO*-johtimen sisältävät johdokset ilmaisevat paikkaa, jossa kantasana olevan verbin ilmaisema toiminta suoritetaan tai missä toiminta tapahtuu. Paikat ovat usein ammatillisen tai jonkin instituution järjestämän toiminnan paikkoja. ISK kertoo *-(i)mO*-johtimen liittyvän verbin vokaalivartaloon. Poikkeuksena ovat yksitavuiset ja *Oi*-loppuiset vartalo. Vartalon loppuvokaali *e* korvautuu *i*:llä säännöllisesti ja loppuvokaali *a* tai *ä* joissain sanoissa. *e*-loppuisissa vartaloissa voi ISK:n mukaan myös tulkita *i*:n kuuluvan vartaloon. ISK vertaa *-mO*-johdoksia tämän suhteen *-jA*-johdoksiin, joissa *-jA*-johtimen edellä vartalonloppuinen *e* muuttuu *i*:ksi. (VISK § 258, § 252.) Hakulinen kertoo verbikantaisten *-mO*-johdosten olevan enimmäkseen tekopaikkaa ilmaisevia oppitekoisia substantiiveja, mutta luettelee myös joitain poikkeuksia. Hakulisen mukaan *-mO*-johtimen alkuperä on verbikantaisen nominijohtimen *-mA*- monikkomuodossa. Erityisesti Hakulisen mukaan *suurimo*, 'ryyni', on kehittynyt samaa tarkoittavan sanan *suurima* monikkomuodosta. Hän huomauttaa kuitenkin *-mO*-johtimen vokaaliaineksen olevan suurimmassa osassa tapauksia myöhemmin analogian kautta kehittyntä. Joissain tapauksissa esiintyvä vokaali *i* on Hakulisen mukaan todennäköisesti aiheutunut *-in*-johtimisten välineennimien analogian vaikutuksesta. (Hakulinen 1979: 211.)

Jouko Vesikansan mukaan *-mO*-johdokset ovat aina verbikantaisia valmistuspaikkoja tai toiminnan tapahtumapaikkoja. Hän mainitsee vain muutaman poikkeuksen tähän

---

² Mauno Koski (1982: 40–42) kutsuu tällaista johtimen kanssa joskus esiintyvää vokaalia satelliitiksi. Satelliitin sisältävä johdin voi edustaa johtimen alkuperäistä muotoa tai satelliitti on voinut liittyä johtimeen jostain usein toistuvasta esiintymisympäristöstä, kuten esimerkiksi kantasanan monikkovartalosta.

sääntöön. Rakenteen osalta mainitaan ensinnäkin se, että kantaverbin vartalonloppuinen *oa*-vokaalilyhtymä muuttuu johtamisen yhteydessä pitkäksi vokaaliksi *oo*. Johtimen edellä joskus esiintyvä *i* selitetään oletettavasti *-in*-loppuisten välineennimien vaikutuksesta johtuvaksi, esimerkiksi *paahdin* : *paahtime-* > *paahtimo*. Poikkeustapauksen muodostavat myös frekventatiivisista verbeistä eli usein tapahtuvaa ja toistuvaa tekemistä ilmaisevista verbeistä muodostetut *-mO*-johdokset. Frekventatiiviverbien ilmaiseman toiminnan tapahtumapaikan nimi muodostetaan Vesikansan mukaan frekventatiivisen johdosverbin kantasanaa eli esimerkiksi näyttöpaikan paikka *näyttämö* on muodostettu *näyttää*-verbistä. (Vesikansa 1978a: 46–47.)

Nominikantaiset *-mO*-johdokset ovat Hakulisen mukaan paikkaa ilmaisevia (esim. *ohimo*) ja paikannimiä tai olentoa tarkoittavia (esim. murteellinen *portimo* 'kärppä') ja henkilönnimiä (Hakulinen 1979: 169). ISK:ssa kerrotaan, että nominikantaisissa *-mO*-johdoksissa johdin liittyy kaksitavuiseen vokaalivartaloon. Suurimman semanttisen ryhmän muodostavat kasvinimet, mutta myös muutamia muita sanoja löytyy. Suurin osa nominikantaisista *-mO*-johdoksista on oppitekoisia. (VISK § 205.)

-mO-johdin on ollut yksi tietoisessa sanastonkehittämistyössä paljon käytetyistä johtimista 1800-luvulta lähtien (VISK § 165). Paikkaa ilmaisevien *-mO*-johdosten ryhmään kuuluu etupäässä uudissanoja, joista vanhin lienee *veistämö*, joka löytyy Christfrid Gananderin vuodelta 1787 peräisin olevasta Nytt Finskt Lexicon -sanakirjasta (Häkkinen 1994: 427; Jussila 1998 s.v. *veistämö*). Hakulisen (1979: 211) mukaan *veistämö* on todennäköisesti ollut kirjakielen *-mO*-johdostyyppin mallina. Hakulinen (mts. 459–472) on listannut tietoisesti kehitettyjä *-mO*-johdoksia: ennen 1880-lukua on muodostettu *näyttämö*, *polttimo* ja *valimo*; 1880- ja 1890-luvuilla *kirjansitomo*, *leipomo*, *panimo* ja *pukimo*; 1900- ja 1910-luvuilla *kampaamo*, *katsomo*, *kutomo*, *latomo*, *paahtimo* ja *teurastamo* ja 1920–1960-luvuilla *huoltamo* ja *kustantamo*.

4 Paikkaa ilmaisevat *-la*-johdokset

4.1 Rakenne

Tässä luvussa tarkastelen aineistoni paikkaa ilmaisevia *-la*-johdoksia rakenteen ja muodostumisen osalta. Etenen tyypillisestä muodostumisesta poikkeustapauksiin. Merkityksen selitykset ovat alaluvuissa siitä sanakirjasta, jonka johdoksia kulloinkin käsitellään, ellei muuta lähdeviitettä ole merkitty.

4.1.1 Tyypillinen muodostuminen

Nykysuomen sanakirja

Suurin osa NS:n paikkaa ilmaisevista *-la*-johdoksista muodostuu tutkimuskirjallisuuden kuvailemalla tavalla. Näissä sanoissa *-la*-johdin liittyy substantiivi- tai adjektiivikantasanan vokaalivartaloon, esim. *mies* > *miehe-lä* ja *kurja* > *kurja-la*. Niissä kannoissa, joissa ilmenee astevaihtelua, johdin liittyy vahvaan vokaalivartaloon. Esimerkiksi: *ankka* > *ankka-* : *anka-* > *ankka-la*, *lammas* > *lampaa-* : *lammas-* > *lampaa-la* ja *rohto* > *rohto-* : *rohdo-* > *rohto-la*.

Muutamassa tapauksessa johdoksessa on tapahtunut kantavartalossa ISK:n kuvailema äännemuutos, jossa kantavartalon viimeinen yksittäinen vokaali tai pitkä vokaali on muuttunut *o*:ksi (VISK § 186). Näin on käynyt johdoksissa *kilpo-la* < *kilpa*, *Metso-la* < *metsä* ja *lampo-la* < *lampaa-*. *Lampolan* rinnakkaismuotona NS:ssa on myös samakantainen *lampaa-la*.

NS:n aineistossani on kuusi adjektiivikantaista *-la*-johdosta. Ne ovat *arkala*, *hourula* (< *houru*, 'mielipuoli'), *kurjala*, *kuumala*, *pikkula* ja *sairaala*. Loput ovat etupäässä substantiivikantaisia, ja niiden kantasanat ovat jakamattomia perussanoja tai johdoksia. Kolmessa tapauksessa *-la*-johdoksen kantasana on erisnimi: *Ahtola* (< *Ahti* tai < *Ahto*), *Tapiola* (< *Tapio*) ja *tuonela* (< *Tuoni*).

Luvussa 3.1 mainittuja nominaalistavia *-O-*, *-U-*, ja *-mA*-johtimia esiintyy useassa NS:n *-lA*-johdoksessa. Neljässä johdoksessa kantasana sisältää *-mA*-johtimen: *käymä-lä*, *myymä-lä*, *puima-la* ja *uima-la*. Seitsemän johdoksen kantasanaan on deverbaalinen *o*-johdos, esim. *hoit-o-la* ja *siirt-o-la*. Kahdessa kantasana on *U*-johdos: *kylpy-lä* ja *pes-u-la*. Enemmän tai vähemmän leksikaalistuneita johdoskantasanoja on monessa aineiston sanassa: esim. *laiskuri-la* ja *pimento-la*.

Kielitoimiston sanakirja

KS:n 90:stä paikkaa ilmaisevasta *-lA*-johdoksesta suurin osa muodostuu säännönmukaisesti samalla tavalla kuin edellä NS:n yhteydessä on kuvailtu. Johdin siis liittyy kantasanan vokaalivartaloon ja astevaihtelua sisältävissä vartaloissa vahvaan vokaalivartaloon. Esim. *kuttu-* > *kuttu-la* ja *räkä-* > *räkä-lä*. KS:n aineistossa on vain yksi johdos, jossa kantavartalossa tapahtuu johtimen edellä vokaalinmuutos: *lampaa-* > *lampo-la*.

Adjektiivikantaisia *-lA*-johdoksia on KS:ssa neljä: *arkala*, *hourula*, *pikkula* ja *sairaala*. Lopuissa kantasana on substantiivi, joka on joko jakamaton perussana tai johdos. Nominaalistavan johtimen *-O-*, *-U-* ja *-mA* avulla muodostetut johdokset ovat etupäässä samoja kuin NS:ssa, kuten *kylpylä* ja *myymälä*, mutta *-O*-johtimen sisältävät *juotto-la* ja *katko-la*.

4.1.2 Poikkeustapaukset

Nyky-suomen sanakirja

Mielenkiintoisia tapauksia NS:n *-lA*-johdosten aineistossa ovat muodostumisen kannalta *ihantola*, 'ihannemaa, ihanneyhteiskunta, eldorado', *parantola* ja *vilpola*. Näiden muodostumista on vaikeampi hahmottaa.

Johdos *ihantola* saattaa olla muodostettu jostain vanhan *iha*-adjektiivin, 'iloinen, hyvä (mieli)' (SSA s.v. *iha*), johdoksesta. Kantana voi olla substantiivi *ihanne* tai harvinainen adjektiivi *ihanta* 'ihana, kaunis' (NS s.v. *ihanta*, SMS s.v. *ihanta*). Tällöin kantavartalossa olisi tapahtunut vokaalinmuutos *ee* > *o* tai *a* > *o*.

Kuten luvussa 3.1 mainitsin, ISK:n mukaan *parantola*-johdoksessa on tapahtunut kannassa vokaalinmuutos $a > o$. Tästä voisi päätellä, että *parantola*-johdos olisi suoraan muodostettu verbistä *parantaa*. Ilmeisesti myös Maria Kuokkanen (2003: 25–26) on pro gradu -tutkielmassaan ollut samaa mieltä todetessaan, että *parantola*-johdoksen kantana olisi verbikantainen *paranto*. Tällöin kyseessä olisi todellakin poikkeustapaus, sillä tutkimuskirjallisuudessa ei ole muuten mainintaa *-la*-johdosten verbikantaisuudesta, eivätkä muut NS:n aineistoni *-la*-johdokset ole suoraan verbistä muodostettuja. Mielestäni *parantolan* taustalla saattaisi olla myös 'parannuskeinoa' tarkoittava sana *paranne*. Tässä tapauksessa kantavartalon *parantee*- loppuvokaalit olisivat muuttuneet lyhyeksi *o*-vokaaliksi. Tämä ei olisi epätavallista *-la*-johdoksien muodostumisessa (vrt. esim. *lampaa*- > *lampola*).

Vilpola-johdokselle ei myöskään löydy selkeää kantasanaa. Mahdollisesti se on johdettu adjektiivista *vilpoinen* tai epäsuorasti verbistä *vilvoitella*. Joka tapauksessa se liittyy näiden sanojen yhteyteen. (SSA s.v. *vilpoinen*.) Kuten luvussa 3.1 mainitsin, sekä *parantola* että *vilpola* ovat tietoisessa sanamuodostustyössä muodostettuja johdoksia, joten niiden muodostumiseen on ehkä vaikuttanut enemmänkin muiden paikkaa ilmaisevien *la*-johdosten muotti. Saman voisi kuvitella pätevän myös *ihantola*-sanaan.

NS:n aineistoon kuuluu muutama lekseemi, joiden muodostumisessa lienee tapahtunut vartalojohtoa. Johdokset *nuppula* ja *nyppylä*, joiden merkitys on 'pieni tai pienehkö kohoama', on todennäköisesti johdettu sanoista *nuppu* ja *nyppy*. Niihin liittyy myös vartalojohtoa. Samantyyppisiä ja samankaltaisiin tarkoitteisiin viittaavia mahdollisia kantasanoja löytyy sekä etu- ja takavokaaleja sisältävinä että erilaisia vartalonsisäisiä konsonantteja sisältävinä versioina: NS kuvaa *nuppulan* ja *nyppylän* merkitystä myös synonyymeillä *nyppy*, *nuttura* ja *nystyrä*. (NS s.v. *nuppula*, *nyppylä*, SSA s.v. *nuppu*, *nyppy*.) Samaan yhteyteen kuulunee myös *ypylä*, joka on NS:n mukaan kansanomaisen versio 'kumpua' tai 'kukkulaa' tarkoittavalle sanalle *ypäle*.

Mainitsen vielä tässä muiden poikkeustapausten yhteydessä johdoksen *manala*. Se vaikuttaa ainakin synkronisesta näkökulmasta muodostuvan tyypillisesti *mana* 'tuoni' > *manala* 'kuolleiden asuinsija'. *Mana*- sekä *manala*-sanoille on esitetty erilainenkin alkuperäteoria. Sanojen *manala* ja *manalainen* on ajateltu olevan lyhentymiä sellaisille ilmauksille kuten *maan ala*, *maan alla* ja *maan alainen*. Kuitenkin *mana* on esiintynyt

vanhastaan myös itsenäisenä häviämistä ja tuhoutumista tarkoittavissa ilmaisuissa, joten myös *manalan -IA*-johdosalkuperä lienee mahdollinen. (SSA s.v. *mana*, Turunen 1979 s.v. *Manala*.)

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa ei ole muita poikkeustapauksia, kuin niitä mitä edellä NS:n tarkastelun yhteydessä on jo mainittu. KS:sta löytyvät *manala*, *nyppylä*, *parantola* ja *vilpola*. Pelkkää KS:n aineistoa tarkastellessa *nyppylä* kuitenkin vaikuttaa tyypilliseen tapaan kantasanaista *nyppy* muodostetulta johdokselta.

4.2 Merkitys

Tämän luvun aiheena on aineiston *-IA*-johdosten merkitys. Sain alustavan näkemyksen *-IA*-johdosten mahdollisiin merkitysryhmiin Maria Kuokkasen (2003: 52) semanttisen komponenttianalyysin avulla tekemästä jaottelusta, jossa on yhteensä seitsemän ryhmää. Oma merkitysryhmäjakoni eroaa siitä kuitenkin ryhmien määrän ja osittain ryhmien koostumuksen sekä käytetyn menetelmän suhteen. Muodostin johdoksista yhdeksän merkitysryhmää, joista kukin käsitellään omassa alaluvussaan seuraavaksi. Johdoksien lajittelussa merkitysryhmiin tukeuduin niiden aineiston sanakirjoissa merkittyihin määritelmiin. Lisäksi olen käyttänyt prototyyppiajatusta ja omaa kielitajuani ryhmien muodostamisessa. Kuten edellä, myös seuraavissa alaluvuissa merkityksen selitykset ovat aina siitä sanakirjasta, jonka johdoksia kulloinkin käsitellään, jos muuta merkintää lähteestä ei ole.

4.2.1 Ihmisen asunto tai sen osa

Nykysuomen sanakirja

NS:n *-IA*-johdosten joukosta löytyi yhteensä 21 lekseemiä, jotka merkitsevät jotain ihmisen asuinpaikkaa.

<i>anoppila</i>	<i>lukkanila</i>	<i>setälä</i>
<i>appela</i>	<i>maammola</i>	<i>sulhola</i>
<i>asuntola</i>	<i>miehelä</i>	<i>taattola</i>
<i>enola</i>	<i>mummola</i>	<i>tohtorila</i>
<i>erakkola</i>	<i>pappila</i>	<i>tätilä</i>
<i>huvila</i>	<i>rovastila</i>	<i>vaimola</i>
<i>kanttorila</i>	<i>serkkula</i>	<i>vilpola</i>

Tästä ryhmästä erottuvat selkeiksi alaryhmiksi sukulaisten kodit ja erilaiset virka-asunnot. Sukulaisten kotien ryhmään kuuluu 11 lekseemiä: *anoppila*, *appela*, *enola*, *maammola*, *miehelä*, *mummola*, *serkkula*, *setälä*, *sulhola*, *taattola* ja *tätilä*. Näistä *maammolan* ja *taattolan* kohdalla huomautetaan, että ne esiintyvät varsinkin kansanrunoudessa (NS s.v. *maammola*, s.v. *taattola*). Sen sijaan *miehelä*-johdos esiintyy NS:n mukaan yleensä vain sisäpaikallissijoissa, ja sillä viitataan myös naisen naimisiinmenoon ja elämään aviomiehen kodissa (NS s.v. *miehelä*). Tämän takia olen tulkinnut sen olevan myös kuvaannollista paikkaa merkitsevä ja siksi sijoittanut sen myös edempänä esiteltävään kuvaannollisten paikkojen ryhmään.

Virka-asuntojen ryhmässä on neljä kirkollisen viran- tai tehtävänhaltijan kotia: *kanttorila*, *lukkanila*, *pappila* ja *rovastila*. Virka-asuntojen ryhmään kuuluu myös *tohtorila* merkityksessä 'lääkärin asunto', joka NS:n mukaan on sanan ensisijainen merkitys, vaikka sillä voidaan viitata myös muiden alojen tohtorinarvon omaavan henkilön kotiin (NS s.v. *tohtorila*).

Muunlaisia ihmisten asuntoja NS:n aineistossa ovat *asuntola*, *erakkola* 'erakon asunto' ja *huvila*. Asunnon osia ovat *vaimola* 'haaremi' ja *vilpola*. Näistä kahdesta *vaimola* on mielenkiintoinen sikäli, että se muotonsa puolesta on samankaltainen kuin yllä mainitun sukulaisten kotien ryhmän jäsenet. Se kuitenkin viittaa NS:ssa islamilaisen asunnon siihen osaan, jossa naiset asuvat. *Vilpola*, 'veranta', puolestaan on tässä ryhmässä siksi, että tulkitisin sen olevan nimenomaan asuintalon osa, vaikka kukaan tuskin yksinomaan vilpolassa asuu.

Tässä ryhmässä johdosten kantasanoina on etupäässä henkilöihin viittaavia substantiiveja. Poikkeuksena ovat *asuntola*, *huvila* ja *vilpola*. Kahdessa viimeksi mainitussa kantasana viittaa paikan ominaisuuteen tai käyttötarkoitukseen.

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa esiintyvät samat ihmisten asumuksien alaryhmät kuin NS:ssä, mutta yhteensä niitä on vain seitsemän.

<i>anoppila</i>	<i>huvila</i>	<i>pappila</i>
<i>appela</i>	<i>mummola</i>	<i>vilpola</i>
<i>asuntola</i>		

Sukulaisten koteja ovat *anoppila*, *appela* ja *mummola*. Virka-asunto KS:ssa on *pappila* ja muita asuntoja ovat *asuntola* ja *huvila*.

4.2.2 Eläinsuoja

Nykysuomen sanakirja

NS:sta löytyy kahdeksan jonkinlaista eläinsuojaa ilmaisevaa *-LA*-johdosta:

<i>ankkala</i>	<i>kettula</i>	<i>minkkilä</i>
<i>kanala</i>	<i>lampaala</i>	<i>sikala</i>
<i>kanila</i>	<i>lampola</i>	

Nämä kaikki tarkoittavat jotain tarhaa, rakennusta tai rakennuksen osaa, jossa johdoksen kantasanaan olevan nimityksen ilmaisemia eläimiä pidetään. Johdokset *lampaala* ja *lampola* ovat keskenään synonyymejä.

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa puolestaan on neljä eläinsuojaa ilmaisevaa *-LA*-johdosta. Nämä ovat *kanala*, *kuttula*, *lampola* ja *sikala*. Johdos *kuttula* merkitsee 'kuttu- tai vuohitarhaa'. KS:ssa *lampolan* synonyymia *lampaalaa* ei esiinny.

4.2.3 Muu ulkorakennus

Tähän ryhmään kuuluvat sellaiset asuintalon yhteyteen kuuluvat rakennukset, jotka eivät ole eläinsuojia. Näitä sanoja, jotka löytyvät samamerkityksisinä sekä NS:sta että KS:sta, on yhteensä neljä:

käymälä

pikkula '(ulko)vessa'

lantala 'lantasäiliö, -suoja'

puimala 'puimiseen tehty rakennus'.

Johdoksen *pikkula* ilmaistaan NS:ssa olevan kiertoilmaus ja KS:ssa arkityylinen. Sekä *käymälä* että *pikkula* vaikuttavat etupäässä viittaavaan ulkovessaan. *Lantala* ja *puimala* puolestaan liittyvät maatalouselinkeinoon.

4.2.4 Julkinen rakennus, laitos tai näiden osa

Nykysuomen sanakirja

Tähän ryhmään kuuluu yhteensä 14 NS:n sanakirjan *-la*-johdosta, jotka viittaavat jonkinlaiseen rakennukseen tai laitokseen, jonka toiminta on jotenkin yhteydessä julkiseen sektoriin tai on esimerkiksi valtion tai kunnan ylläpitämää.

hoitola

kylpylä

sairaala

hourula

neuvola

uimala

huoltola

parantola

vankila

keittola

pesula

vauvala

kuntala

ruokala

Sairaanhoitoon ja sosiaalihuoltoon liittyviä paikkoja tässä ryhmässä ovat *hoitola*, *hourula* 'mielisairaala', *huoltola* 'yhteiskunnallinen huoltolaitos', *neuvola*, *parantola* ja *sairaala*. Osaan näistä sanoista saattaa liittyä liitännäismerkityksiä. NS:n mukaan *hourula* on vanhahtava sana, mutta siihen voisi kuvitella liittyvän negatiivisia liitännäismerkityksiä.

Muita ryhmään kuuluvia julkisia laitoksia ovat *kuntala* 'kunnan toimistotalo', *kylpylä*, *pesula*, *uimala* ja *vankila*. Johdosten *kylpylä*, *pesula* ja *uimala* merkitys ei omasta mielestäni ole aivan prototyypillisesti 'julkinen laitos', mutta koska niiden merkitystä on NS:ssä kuvailtu 'laitokseksi', olen tulkinnut niiden kuuluvan tähän ryhmään.

Julkisten rakennusten tai laitosten osia ovat *keittola*, *ruokala* ja *vauvala* 'vauvojen osasto synnytyslaitoksessa tms.'. *Ruokala* esiintyy myös liikeyritysten ryhmässä, sillä NS:n mukaan sen merkityksessä on polysemiaa. Se on paitsi 'paikka jossa jokin laitos tarjoaa ruokaa henkilökunnalleen', myös 'ravintolaa vaatimattomampi elinkeinoliike'.

Kielitoimiston sanakirja

KS:n julkista rakennusta, laitosta tai sellaisen osaa tarkoittavien johdosten joukko on osittain sama kuin NS:ssa:

<i>hoitola</i>	<i>kylpylä</i>	<i>siirtola</i>
<i>hourula</i>	<i>neuvola</i>	<i>uimala</i>
<i>huoltola</i>	<i>parantola</i>	<i>vankila</i>
<i>katkola</i>	<i>ruokala</i>	<i>vauvala</i>
<i>keittola</i>	<i>sairaala</i>	

Hourula-johdoksen kohdalla KS mainitsee negatiivisesta liitännäismerkityksestä kertomalla sanan halventavuudesta. *Vauvala* on KS:ssa 'päiväkotien vauvaosasto'. Muita tähän ryhmään kuuluvia KS:n *-la*-johdoksia ovat *katkola* 'katkaisuhuoitola' ja *siirtola* 'tilapäiseen oleskeluun tarkoitettu laitos'. Yhteensä KS:ssa on tähän ryhmään kuuluvia johdoksia 12 kappaletta.

4.2.5 Teollisuuslaitos

Teollisuuslaitosta ilmaisevia *-la*-johdoksia on koko aineistossani kolme kappaletta, ja ne esiintyvät ja ovat merkitykseltään samat molemmissa tutkimissani sanakirjoissa. Kyseiset johdokset ovat:

juustola 'juustomeijeri'

siittola 'laitos jossa rotueläimiä pidetään jälkeläisten saantia ja rodunjalostusta varten'

voimala 'sähköenergiaa tuottava laitos'.

4.2.6 Liikeyritys

Nykysuomen sanakirja

NS:ssa on yhdeksän *-LA*-johdosta, jotka merkitsevät liikeyritystä tai elinkeinoliikettä.

<i>kahvila</i>	<i>myymälä</i>	<i>ravintola</i>
<i>kuppila</i>	<i>pesula</i>	<i>rohtola</i>
<i>majala</i>	<i>porttola</i>	<i>ruokala</i>

Näistä neljä viittaa sellaiseen liikeyritykseen, jossa myydään ruokaa tai juomaa: *kahvila*, *kuppila*, *ravintola* ja *ruokala*. Näiden merkitykset eroavat siinä, minkä tyyppistä ja minkä laatuista ruokaa tai juomaa niissä tarjoillaan. Esimerkiksi *ravintola* on NS:n mukaan laadukkaampi ruokailupaikka kuin *ruokala*.

Muut tähän ryhmään kuuluvat NS:n *-LA*-johdokset ovat *majala* 'majatalo, matkustajakoti', *myymälä*, *porttola* ja *rohtola* 'rohdoskauppa, apteekki'. Viimeksi mainittu on vanhahtava sana, joka voi viitata myös 'lääkekaappiin'.

Kantasanoina tämän ryhmän johdoksilla on sekä perussanoja (*kahvi*, *kuppi*, *maja*, *porto*, *rohto*, *ruoka*) että deverbaalisia johdoksia (*myymä-*, *pesu*, *ravinto*).

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa tähän ryhmään kuuluu niin ikään yhdeksän *-LA*-johdosta, jotka ovat osittain eri sanoja kuin NS:ssa.

<i>juottola</i>	<i>myymälä</i>	<i>ravintola</i>
<i>kahvila</i>	<i>pesula</i>	<i>ruokala</i>
<i>kuppila</i>	<i>porttola</i>	<i>räkälä</i>

Ravintolan kohdalla KS ei ota kantaa sen laadukkuuteen, mutta mainitsee, että siellä tarjotaan myös alkoholijuomia. *Juottola* on KS:n mukaan leikillinen tai halventava nimitys ravintolalle ja *räkälä* on 'epäsiisti, huono, epämääräinen ravintola tai kahvila'.

Kantasanoina on tässä ryhmässä KS:ssakin perussanoja (esim. NS:aan verrattuna uutena *räkä*) ja deverbaalinen johdos (esim. *juotto*). Jakauma kantasanojen välillä on KS:n johdoksissa tasaisempi.

4.2.7 Kuvaannollinen tai kuvitteellinen paikka

Nykysuomen sanakirja

Kuvaannollisiin paikkoihin viittaavia *-la*-johdoksia on NS:ssa 16 kappaletta.

<i>Ahtola</i>	<i>laiskurila</i>	<i>pimentola</i>
<i>arkala</i>	<i>manala</i>	<i>rauhala</i>
<i>Hölmölä</i>	<i>Metsola</i>	<i>Tapiola</i>
<i>ihantola</i>	<i>miehelä</i>	<i>tuonela</i>
<i>kultala</i>	<i>onna</i>	<i>unhola</i>
<i>kurjala</i>		

Ihanteelliseen paikkaan viittaavat *ihantola*, *kultala* ja *onna*. *Rauhala* on 'rauhan tyyssija'. Johdosta *arkala* käytetään ilmaisuihin, esim. "ei ole arkalasta kotoisin" tarkoittaa NS:n mukaan 'ei ole arka'. *Hölmölä* on satujen hölmöläisten asuinpaikka tai sitä käytetään kuvaannollisena samankaltaisella tavalla kuin *arkalaa*: "olla Hölmölästä kotoisin" tarkoittaa 'olla tyhmä'. NS:n kuvaannollisten ja kuvitteellisten paikkojen joukossa on useita mytologiaan liittyviä paikkoja. Näitä ovat *Ahtola* 'Ahdin valtakunta, vesi' ja *Tapiola* 'Tapion asunto, metsä'. Jälkimmäisen synonyymi on *Metsola*, joka tarkoittaa myös 'metsää'. Kuolleiden olinpaikkaan viittaavat *manala* ja *tuonela*. Muita ryhmään sijoitettavia johdoksia ovat *kurjala* 'kurjuuden tyyssija', *laiskurila*, 'satumaa jossa ihmiset työtä tekemättä saavat kaikenlaisia aineellisia nautintoja', *miehelä*, *pimentola* 'pimeä asuinpaikka' ja *unhola*. Useimmat ryhmän sanoista ovat NS:n mukaan ylätyyllisiä tai runokielisiä.

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa kuvitteellisia tai kuvaannollisia paikkoja on kuusi.

<i>arkala</i>	<i>manala</i>	<i>tuonela</i>
<i>kultala</i>	<i>onna</i>	<i>unhola</i>

Niiden merkitykset ovat samanlaiset kuin NS:ssa. KS:ssa *tuonelaa* kuvailaan ylätyylliseksi ja *unholaa* runokieliseksi sanaksi.

4.2.8 Maantieteellinen termi tai maastopaikka

Nykysuomen sanakirja

NS:sta peräisin olevasta aineistostani olen sijoittanut tähän ryhmään seitsemän johdosta, jotka ovat:

<i>etelä</i>	<i>nuppula</i>	<i>pohjola</i>
<i>kukkula</i>	<i>nyppylä</i>	<i>yppylä</i>
<i>kumpula</i>		

Kukkulalle esitetään NS:ssa jopa tarkempi maantieteellinen määritelmä, se on 'ympäristöstä selvästi erottuva 10–25 metriä korkea jyrkähkö mäki'. *Kumpula*, *nuppula* ja *nyppylä* viittaavat pienempiin kohoamiin ja *yppylä* *ypäle*-synonyymeineen on kansanomainen nimitys kukkulalle. *Pohjola* tarkoittaa pohjoisia alueita ja erisnimenä Pohjoismaita.

Kielitoimiston sanakirja

NS:n tähän ryhmään kuuluvista johdoksista KS:aan on päätynt neljä: *etelä*, *kukkula*, *nyppylä* ja *pohjola*.

4.2.9 Muut paikat

Nykysuomen sanakirja

Tähän viimeiseen ryhmään olen sijoittanut viisi NS:n paikkaa ilmaisevaa *-la*-johdosta, jotka eivät sopineet muihin ryhmiin. Johdokset ovat *kauppala* 'kuntamuoto', *kilpola* 'kilpakenttä, kilparata', *kuumala* 'radioaktiivisten aineiden käsittelyyn tarkoitettu laboratorio', *neuvostola* 'Neuvostoliitto' ja *siirtola* 'siirtokunta'. *Kuumala* kuulunee yleensä jonkinlaisen teollisuuslaitoksen yhteyteen, mutta koska sitä on kuvailtu sanakirjassa vain laboratoriksi, en ole tulkinnut sitä teollisuuslaitosten merkitysryhmään kuuluvaksi.

Kielitoimiston sanakirja

KS:n sanoista tähän ryhmään jäi kaksi johdosta. Johdoksen *kauppala* merkitys on KS:ssa sama kuin NS:ssa. *Jenkkilä* on KS:n mukaan arkityylinen nimitys Yhdysvalloille.

5 Paikkaa ilmaisevat *-mO*-johdokset

5.1 Rakenne

Tässä luvussa tarkastelen aineiston *-mO*-johdosten rakennetta ja niiden muodostumista. Esittelen ensin tyypillisen muodostuksen ja sen jälkeen epätyypillisen muodostumisen ja poikkeustapaukset. Epätyypillinen muodostuminen viittaa erilaisiin poikkeaviin vokaalinmuutoksiin, joita tietynlaisissa aineiston johdoksissa on tapahtunut. Ellei merkitysten selitysten lähde ole erikseen merkitty lähdeviitteellä, selitys on siitä sanakirjasta, jonka johdoksia kulloinkin käsitellään.

5.1.1 Tyypillinen muodostuminen

Nykysuomen sanakirja

Lähes kaikki NS:n aineiston paikkaa ilmaisevista *-mO*-johdoksista ovat verbikantaisia. Ne muodostuvat myös suurimmaksi osaksi säännönmukaisesti eli johdin liittyy kantaverbin vokaalivartaloon, esim. *neuloa* > *neulo-* > *neulomo*. Astevaihtelutapauksissa johdin liittyy vahvaan vokaalivartaloon, esim. *huhu* > *huhu-* : *huhdo-* > *huhu-mo*, *muokata* > *muokkaa-* : *muokat-* > *muokkaa-mo* ja *suurentaa* > *suurenta-* : *suurennam-* > *suurenta-mo*.

Tällaisia säännönmukaisesti muodostuneita *-mO*-johdoksia, joiden vartalossa ei johtamisen yhteydessä tapahdu vokaalimuutoksia, on NS:ssä 114 kappaletta.

Luvussa 3.2 kuvattiin, millaisia säännöllisiä vartalovokaalin muutoksia *-mO*-johdoksissa tapahtuu: *-mO*-johdoksissa kantavartalon loppu-*e* muuttuu aina *i*:ksi johtimen edellä. Tämä muutos tapahtuu kaikissa aineiston johdoksissa, joissa kantavartalo loppuu *e*:hen. Näitä johdoksia on yhteensä kuusi, esim. *ompele-* > *ompel-i-mo* ja *puke-* > *puk-i-mo*. Toinen säännönmukainen vokaalinmuutos on se, että vartalonloppuinen *oa* muuttuu

pitkäksi vokaaliksi *oo*. NS:sta löytyy neljä tällaista tapausta, esimerkiksi *koko-* > *kookomo* ja *tarjo-* > *tarjoomo*.

Jouko Vesikansan (1978a: 47) mukaan frekventatiivisten verbien ilmaiseman tekemisen tapahtumapaikkaan viittaava *-mO*-johdos muodostetaan frekventatiiviverbin kantaverbistä. NS:ssa on johdos *näyttämö*, jonka morfologinen kantasana on *näyttää* mutta semanttinen kantasana on frekventatiiviverbi *näytellä*.

Suurimmalla osalla NS:n aineiston paikkaa ilmaisevista *-mO*-johdoksista on kantasanaan yleiskielinen verbi tai jonkin erityisalan termi, kuten nahkateollisuuden *pinkoa* 'pingottaa kengän päällinen lestille' > *pinkomo* 'kenkätehtaan pinkomisosasto'. *Kahlaamon* synonyymi *kaalamo* 'kahlauspaikka' on puolestaan, mikäli se on muodostunut säännönmukaisesti, todennäköisesti muodostunut murteellisesta verbistä *kaalaa* 'kahlata' (SMS s.v. *kaalaa*). Johdos *vulkanoimo* on ainoa aineistoni *-mO*-johdoksista jossa kantaverbi on lainaperäinen *-Oi*-vartaloineen verbi (*vulkanoida* : *vulkanoi-*). ISK:n (VISK § 258) mukaan *-mO*-johdinta ei liitetä *-Oi*-vartaloisiin verbeihin, joten sen näkökulmasta *vulkanoimo* olisi poikkeustapaus. Vanhemmassa *-mO*-johdosten rakennetta kuvailevassa tutkimuskirjallisuudessa tällaista poikkeusta ei kuitenkaan mainita.

Paikkaa ilmaisevat *-mO*-johdokset ovat siis tyypillisesti yleensä deverbaalisia. Ne kuitenkin voivat olla myös denominaalisia (ks. luku 3.2). NS:n paikkaa ilmaisevista *-mO*-johdoksista vain yhden voi ajatella olevan denominaalinen. Lekseemi *patamo* tarkoittaa 'jyrkkäseinäistä umpilaskeumaa, jonka pohja kaartuu pyöreästi' ja sen rinnakkaismuoto on *patama*. *Patama* on johdos vanhasta suomalaisesta sanasta *pata*, jolle löytyy samaa tarkoittavia vastineita sekä muista itämerensuomalaisista kielistä että etäisemmistäkin sukukielistä (SSA s.v. *pata*¹). *Patamo* kuuluu todennäköisimmin tähän samaan yhteyteen. Muiden kuin paikkaa ilmaisevien *-mO*-johdosten joukosta löytyy samankaltaisia, merkitykseltään rinnakkaisia sanapareja kuin *patama* – *patamo*, esim. jo luvussa 3.2 mainittu *suurima* – *suurimo*.

Kielitoimiston sanakirja

Myös lähes kaikki KS:n aineiston paikkaa ilmaisevat *-mO*-johdokset ovat deverbaalisia ja muodostuvat säännönmukaisesti: *varata* : *varaa-* > *varaa-mo* ja *huoltaa* : *huolta-* : *huolla-* > *huolta-mo*.

KS:n aineistossa esiintyvät molemmat säännönmukaiset vartalovokaalinmuutokset, jotka siis ovat $e > i$ ja $oa > oo$. Vartalovokaali e muuttuu i :ksi kuudessa johdoksessa (esim. *parkita* : *parkitse-* > *parkitsimo*) samoin kuin NS:ssakin. Sellaisia johdoksia, joissa tapahtuu vartalovokaalien muutos $oa > oo$, on KS:ssa vain yksi: *verhoo-mo* < *verhoa-*.

KS:ssa on kolme paikkaa ilmaisevaa *-mO*-johdosta, joissa johdos on muodostettu frekventatiiviverbin sijasta sen *-ele*-johtimettomasta kantasanaista. Edellä NS:n aineiston yhteydessä käsitellyn *näyttämön* lisäksi KS:ssa ovat johdot *lajittamo* ja *tarkkaamo*. *Lajittamo* 'lajitteluosasto' muodostuu verbistä *lajittaa* ja *tarkkaamo* 'tarkkailuhuone' muodostuu verbistä *tarkata*. *Näyttämön* kohdalla morfologinen ja semanttinen kantasana eroavat, mutta *lajittamon* ja *tarkkaamon* suhteen varsinaista merkityseroa ei ole, sillä KS:n mukaan sanaparit *lajitella* ja *lajittaa* sekä *tarkkailla* ja *tarkata* ovat toistensa rinnakkaismuotoja, joista *lajitella* ja *tarkkailla* ovat käytössä yleisemmät. Syy siihen, että frekventatiiviverbeistä ei ole muodostettu johdoksia suoraan saattaa olla se, että *näyttämö*-sanaa on käytetty mallina. Johdos *näyttämö* on tullut kieleen 1860-luvulla (Rapola 1960: s.v. *näyttämö*). Koska siinä muodollinen kantasana on frekventatiiviverbin kantasana, on tämä johdos mahdollisesti toiminut mallina ja myös myöhemmin on vältetty frekventatiiviverbin käyttöä *-mO*-johdoksen kantana. *-mO*-johdoksen muodostamiselle *-ele*-vartaloisesta frekventatiiviverbistä ei vaikuta olevan mitään rakenteellista estettä, sillä *ompelimo*-johdoskin muodostuu *-ele*-päätteisestä vartalosta.

Yhtä lukuun ottamatta kaikki KS:n paikkaa ilmaisevat *-mO*-johdot ovat verbikantaisia. Poikkeuksena on denominaalinen johdos *sienimö* 'sienenviljelylaitos', joka muodostuu substantiivista *sieni*. Luvussa 3.2 mainitsin, että *-mO*-johdin liittyy nominikantasanan kaksitavuiseen vokaalivartaloon, niinpä *sienimö*-johdoksessa on tapahtunut vokaalinmuutos: *sieni* : *siene-* > *sien-i-mö*.

Säännönmukaisesti muodostuvien KS:n *-mO*-johdosten joukossa mielenkiintoisia rinnakkaistapauksia ovat *koksaamo* – *koksittamo* ja *pumppaamo* – *pumppuamo*. Näiden parien johdot tarkoittavat samaa ja ovat muodostuneet synonyymisistä verbeistä. *Koksaamon* ja *koksittamon* kantasanat ovat *koksata* (*koksaa-*) ja *koksittaa* (*koksitta-*), 'tehdä koksiksi'. Myös *pumppaamo* – *pumppuamo* -parin kohdalla molemmille sanoille löytyy selkeä kantasana. *Pumppaamon* kantasana on *pumpata*-verbi (*pumppaa-*) ja

pumppuamon kantasana on *pumputa* (*pumppua-*). KS:ssa *pumpata* ja *pumputa* ovat rinnakkaiset muodot, eikä sanojen kohdalla oteta kantaa siihen, kumpi on ensisijainen muoto. Nykysuomen sanakirjassa *pumpata*-verbi on vielä *pumputa*-verbin arkityylinen rinnakkaismuoto (NS s.v. *pumputa*).

5.1.2 Epätyypillinen muodostuminen ja poikkeustapaukset

Nykysuomen sanakirja

Kahdeksassa NS:n paikkaa ilmaisevassa johdoksessa tapahtuu kantavartalossa vokaalinmuutos $a > i$ tai $\ddot{a} > i$. Tällaisia johdoksia ovat esimerkiksi verbeistä *karistaa*, *puhaltaa*, *polttaa*, ja *teurastaa* johdetut *karistimo*, *puhaltimo*, *polttimo* ja *teurastimo*. Suurimmassa osassa samantyyppisistä verbeistä johdetuissa johdoksissa muutosta ei kuitenkaan tapahdu, esim. *kähertää* > *kähertämö* ja *matkustaa* > *matkustamo*. Näin ollen vartalonloppuisen *a*:n tai *\ddot{a}*:n muuttuminen *i*:ksi on poikkeustapaus. Mainituille neljälle johdokselle, joissa poikkeava muutos $A > i$ on tapahtunut, on NS:ssa myös rinnakkaismuodot, joissa muutosta ei esiinny: *karistamo*, *puhaltamo*, *polttamo* ja *teurastamo*. Johdos *sorvimo* puolestaan on ainoa aineiston *-mO*-johdos, jossa on tapahtunut muutos $aa > i$. Se on johdettu verbistä *sorvata* ja silläkin on rinnakkaismuoto, *sorvaamo*.

Vokaalinmuutos $a > i$ on, kuten luvussa 3.2 mainitsin, todennäköisesti *-in*-loppuisten välineennimien vaikutusta. Joidenkin mainitunlaisten johdosten yhteydessä tämä yhteys vaikuttaa selkeältä, kun kantasana on muodostettu myös *-in*-johdos (esim. *puhallin* ja *poltin*). On mielenkiintoista, että $a > i$ -muutos tapahtuu myös sellaisissa johdoksissa, joiden kantaverbin ilmaisemaan toimintaan ei (ainakaan yleiskielessä) ole mitään *-in*-pääteistä välinettä. Näissä johdoksissa (kuten *karistimo*, *teurastimo*) muutos on ehkä muiden johdosten analogian vaikutusta. Alempana taulukossa 2 näkyvät kaikki aineiston johdokset, joissa on vartalossa vokaalinmuutos $A(A) > i$.

Johdoksessa *survimo* puolestaan kannan vartalonloppuinen *o* muuttuu *i*:ksi. Muutos on mitä ilmeisimmin samankaltaista *-in*-loppuisen välineennimen (*survin*, 'väline, jolla jotakin survotaan') vaikutusta kuin edellä. Toisaalta tämä muutos on tapahtunut vain, jos kantasana on katsottu verbi *survoa*. NS:ssa on myös frekventatiiviverbi *survia*, mutta

sen kohdalla mainitaan, että tavallisemmin käytetään samaa tarkoittavaa verbiä *survoa*. On siis hieman epäselvää, kummasta verbistä *survimo* on varsinaisesti johdettu, ja näin ollen, tapahtuuko siinä vokaalinmuutosta vai ei.

Muodostumiseltaan epätyypillinen on myös johdos *viimeistelemö*, joka esiintyy NS:ssa mutta ei enää KS:ssa. Johdos on muodostettu verbistä *viimeistellä*, joka on *-ele-*vartaloinen: *viimeistele-* > *viimeistele-mö*. Tästä johdoksesta voi huomata, että sinänsä *-ele-*vartalosisesta verbistä voi muodostaa *-mO-*johdoksen, mutta tällaiset johdot ovat mitä ilmeisimmin poistuneet yleiskielestä. Toisaalta, koska verbillä *viimeistellä* ei ole sama- tai lähimerkityksistä synonyymia, on tämä johdos ehkä ollut pakon edessä luotu. Johdos *viimeistelemö* on epätyypillinen myös siinä, että se on *-mO-*johdosaineistoni ainoa lekseemi, jossa ei ole tapahtunut vokaalinmuutosta *e > i*.

Muutamien *-mO-*johdosten kohdalla muodostumisen määrittely on vaikeaa siksi, ettei niille löydy selkeää kantasanaa. Tällaisia ovat *kurimo*, *meklaamo* ja *suistamo*. *Kurimo* tarkoittaa samaa kuin *kurimus*, joka on 'iso pyörre virtaavassa vedessä, nielu' tai mytologiassa 'paikka, jossa meren liikojen vesien kuviteltiin juoksevan maan alle'. Kyseessä on sana, jolle löytyy vastineita muutamasta lähisukukielestä. Suomen kielen *kurimus* ja *kurimo* ovat etupäässä savolais- ja kaakkoismurteiden sanoja, *kurimo* pienemmällä levikillä. (SSA s.v. *kurimus*.)

Meklaamo, 'meklarinliike', saattaa olla muodostunut muiden paikkaa ilmaisevien *-mO-*johdosten mallin vaikutuksesta, sillä mahdollista kantaverbiä (**meklata*) sille ei lähteistä löydy. Johdoksen *meklaamo* taustalla voi olla muiden *-mO-*johdosten muotti. Verbi **meklata* ja sitä kautta *meklaamo* olisi helppo johtaa *meklari-*johdoksesta, kun miettii toista rakenteeltaan samanlaista sanajoukkoa *maalari – maalata > maalaamo*. Siihen vertautuisivat *meklari – *meklata – meklaamo*. Voisi ehkä myös ajatella, että *meklaamo-*johdoksella olisi korvattu pidempää *meklariliike-*sanaa. Kaisa Häkkisen (2006: 137) ja Jouko Vesikansan (1978b: 87) mukaan johdoksia voidaan käyttää korvaamaan pidempiä yhdyssanoja tai sanaliittoja, esim. *voimalaitos > voimala* ja *matkustaja-osasto > matkustamo*.

Suistamo tarkoittaa samaa kuin *suisto*, eli se viittaa esimerkiksi 'meren tai järven rantaan joen kuljettamista aineksista syntyneeseen kerrostumaan' (NS s.v. *suisto*). *Suistamo-*

sanan muodostumisesta on hankala sanoa mitään tutkimuskirjallisuuden perusteella. *Suisto* tai *suistomaa* on Hakulisen (1979: 466) mukaan 1880–1890-luvuilla tietoisesti kehitelty termi. Se on ilmeisesti mainittu Elias Lönnrotin Suomalais-ruotsalaisen sanakirjan lisävihossa vuonna 1886. *Suistamon* puolestaan mainitaan varsinaisessa Suomalais-ruotsalaisessa sanakirjassa (julkaistu 1866–1880) tarkoittavan samaa kuin ruotsin *deltaland*. Todennäköisimmin myös *suistamo* on tietoisien sanastonkehittelytyön tulosta.

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa on viisi paikkaa ilmaisevaa *-mO*-johdosta, joissa tapahtuu poikkeuksellinen vokaalinmuutos $a > i$ tai $ä > i$. Nämä johdokset ovat *keittimö*, *paahtimo*, *polttimo*, *sulattimo* ja *valimo*. Johdoksilla *keittimö* ja *sulattimo* on KS:ssa myös tyypilliseen tapaan ilman vokaalinmuutosta muodostuneet rinnakkaistapaukset *keittämö* ja *sulattamo*. KS:ssa *paahtimo*-johdokselle ei enää ole merkitty rinnakkaismuotoa, mutta NS:ssa on mukana vielä samaa merkitsevä *paahtimo*. *-in*-päätteisten välineennimien vaikutus on varmasti todennäköinen kaikkien mainittujen johdosten kohdalla, sillä samaan merkitysyhteyteen sopiva, samakantainen *-in*-johdos löytyy niille joko KS:sta (*keitin*, *paahdin*, *poltin*, *valin*) tai NS:sta (*sulatin*). Alla olevassa taulukossa 2 näkyvät kootusti kaikki aineiston johdokset, joissa on edellä käsitelty vokaalinmuutos.

TAULUKKO 2. Aineiston kaikki *-mO*-johdokset, joiden kantavartalossa on tapahtunut vokaalinmuutos $A(A) > i$.

johdos	rinnakkaismuoto	kantavartalo	-in-päätteinen välineennimi
<i>karistimo</i> (vain NS)	<i>karistamo</i> (vain NS)	<i>karista-</i>	–
<i>keittimö</i>	<i>keittämö</i>	<i>keittä-</i>	<i>keitin</i>
<i>paahtimo</i>	<i>paahtimo</i> (vain NS)	<i>paahhta-</i>	<i>paahdin</i>
<i>polttimo</i>	–	<i>polтта-</i>	<i>poltin</i>
<i>sorvimo</i> (vain NS)	<i>sorvaamo</i>	<i>sorvaa-</i>	–
<i>sulattimo</i>	<i>sulattamo</i>	<i>sulatta-</i>	<i>sulatin</i>
<i>teurastimo</i> (vain NS)	<i>teurastamo</i>	<i>teurasta-</i>	–
<i>valimo</i>	–	<i>vala-</i>	<i>valin</i>

Johdos *purkaamo* on mielenkiintoinen poikkeustapaus KS:n aineistossa. Sillä on samaa tarkoittava rinnakkaismuoto *purkamo*. Ensin mainittu ei ole kirjakielen mukainen muoto, vaan KS:ssa kerrotaan, että 'autojen tm. purkamislaitos' kirjoitetaan *purkamo*. *Purkamo* on säännönmukaisesti verbistä *purkaa* (*purka-*) muodostettu paikkaa ilmaiseva *-mO*-johdos. *Purkaamo*-muodon taustalla saattaa olla sisällöltään samantyyppisen mutta rakenteeltaan erilaisen *korjaamo*-sanauksen vaikutus. *Korjaamo* muodostuu verbistä *korjata*, jonka vokaalivartalo loppuu pitkään vokaaliin. (Sanastokysymyksiä 1986.)

5.2 Merkitys

Tässä luvussa esittelen aineiston *-mO*-johdosten merkityksiä. Johdokset olen jakanut kuuteen merkitysryhmään käyttäen kriteereinä sanakirjamääritelmiä, prototyypisyyttä ja omaa intuitiota. *-mO*-johdosten määritelmät eivät sanakirjoissa olleet aina yksiselitteisiä, minkä takia jotkin johdokset esiintyvät useammassa kuin yhdessä merkitysryhmässä. Etenkin kolmen ensimmäisen ryhmän (käsitelty luvuissa 5.2.1, 5.2.2 ja 5.2.3) välillä on päällekkäisyyttä. Kuten edellisissä luvuissa, myös tässä luvussa merkityksenselitykset ovat kulloinkin käsiteltävästä sanakirjasta, ellei muuta lähdeviitettä ole merkitty.

5.2.1 Tehdas, teollisuuslaitos tai niiden osasto

Nykysuomen sanakirja

Ensimmäiseen merkitysryhmään kuuluu suurin osa NS:n aineiston johdoksista, eli niitä on 86 kappaletta.

<i>hautomo</i>	<i>liottamo</i>	<i>sahaamo</i>
<i>hiiltämö</i>	<i>louhimo</i>	<i>savustamo</i>
<i>hiomo</i>	<i>lähettämö</i>	<i>sekoittamo</i>
<i>hitsuamo</i>	<i>maalaamo</i>	<i>silittämö</i>
<i>huhuhtomo</i>	<i>mallastamo</i>	<i>sitomo</i>

<i>hyötämö</i>	<i>monistamo</i>	<i>sorvaamo</i>
<i>höyläämö</i>	<i>murskaamo</i>	<i>sorvimo</i>
<i>idättämö</i>	<i>nahkimo</i>	<i>sulattamo</i>
<i>jalostamo</i>	<i>paahtamo</i>	<i>sulattimo</i>
<i>jäädyttämö</i>	<i>paahtimo</i>	<i>suolaamo</i>
<i>jäähdyttämö</i>	<i>painamo</i>	<i>survimo</i>
<i>karistamo</i>	<i>pakastamo</i>	<i>tahkoomo</i>
<i>karistimo</i>	<i>pakkaamo</i>	<i>takomo</i>
<i>karkaisimo</i>	<i>panimo</i>	<i>tarkastamo</i>
<i>karstaamo</i>	<i>parkitsimo</i>	<i>tekstaamo</i>
<i>kasvattamo</i>	<i>piirtämö</i>	<i>teurastamo</i>
<i>kehräämö</i>	<i>piirustamo</i>	<i>teurastimo</i>
<i>keittimö</i>	<i>pinkomo</i>	<i>tinaamo</i>
<i>keittäimö</i>	<i>pohjaamo</i>	<i>tislaamo</i>
<i>kokoomo</i>	<i>polttimo</i>	<i>uuttamo</i>
<i>kuivaamo</i>	<i>poraamo</i>	<i>valkaisimo</i>
<i>kultaamo</i>	<i>puhaltamo</i>	<i>valmistamo</i>
<i>kunnostamo</i>	<i>puhalitimo</i>	<i>valssaamo</i>
<i>kuorimo</i>	<i>puhdistamo</i>	<i>vanuttamo</i>
<i>kutomo</i>	<i>punomo</i>	<i>veistäimö</i>
<i>kyllästämö</i>	<i>puristamo</i>	<i>viilaamo</i>
<i>lataamo</i>	<i>putlaamo</i>	<i>viimeistelemö</i>
<i>latomo</i>	<i>rikastamo</i>	<i>värjäämö</i>
<i>leipomo</i>	<i>rouhimo</i>	

Nämä sanat viittaavat tehtaisiin (esim. *survimo*), teollisuuslaitoksiin (*hiiltämö*) tai tehtaiden tai teollisuuslaitosten osastoihin (esim. *pakkaamo*). Johdoksella *valmistamo* on varsin laaja viittausala, mutta tässä ryhmässä johdosten kantasana voi viitata johonkin erityiseen tietyn teollisuuden alan valmistustapaan tai valmistusvaiheeseen. Esimerkiksi johdoksen *putlaamo*, 'putlauslaitos', kantasana *putlata* viittaa tietynlaiseen metallin käsittelytapaan, ja johdos *pinkomo* 'kenkätehtaan pinkomisosasto' on johdettu verbistä *pinkoa* 'pingottaa kengän päällinen lestille'. Tässä ryhmässä synonyymeja keskenään

ovat johdokset *piirtämö* ja *piirustamo*, joista ensiksi mainittu on NS:n mukaan tavallisempi. Niin ikään synonyymipareja ovat samasta kantasanasta muodostetut rinnakkaismuodot *keittämö* ja *keittimö* sekä *sulattamo* ja *sulattimo*. Lievää polysemiaa taas on *hautomo*-johdoksen merkityksessä, joka voi liittyä joko kalojen mätiin tai hyötylintujen muniin.

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa tehtaaseen, teollisuuslaitokseen tai niiden osastoon viittaavia johdoksia on 72 kappaletta:

<i>haihduttamo</i>	<i>kuivattamo</i>	<i>polttimo</i>
<i>hajottamo</i>	<i>kunnostamo</i>	<i>prässäämö</i>
<i>hakettamo</i>	<i>kuorimo</i>	<i>puhdistamo</i>
<i>hautomo</i>	<i>kutomo</i>	<i>purkaamo</i>
<i>hiertämö</i>	<i>kyllästämö</i>	<i>purkamo</i>
<i>hiomo</i>	<i>kypsyttämö</i>	<i>rikastamo</i>
<i>hitsuamo</i>	<i>lajittamo</i>	<i>romuttamo</i>
<i>hyötämö</i>	<i>latomo</i>	<i>savustamo</i>
<i>höyläämö</i>	<i>leikkaamo</i>	<i>sienimö</i>
<i>jalostamo</i>	<i>leipomo</i>	<i>siistaamo</i>
<i>jäljentämö</i>	<i>louhimo</i>	<i>sitomo</i>
<i>jäädyttämö</i>	<i>lähettämö</i>	<i>sorvaamo</i>
<i>jäähdyttämö</i>	<i>maalaamo</i>	<i>sulattamo</i>
<i>karkaisimo</i>	<i>mallastamo</i>	<i>sulattimo</i>
<i>karstaamo</i>	<i>monistamo</i>	<i>tarkastamo</i>
<i>kasvattamo</i>	<i>muonittamo</i>	<i>teurastamo</i>
<i>kehräämö</i>	<i>murskaamo</i>	<i>tislaamo</i>
<i>kehystämö</i>	<i>mädättämö</i>	<i>valimo</i>
<i>keittimö</i>	<i>ompelimo</i>	<i>valkaisimo</i>
<i>keittämö</i>	<i>paahtimo</i>	<i>valmistamo</i>
<i>koksaamo</i>	<i>pakastamo</i>	<i>valssaamo</i>
<i>koksittamo</i>	<i>pakkaamo</i>	<i>valvomo</i>
<i>krakkaamo</i>	<i>panimo</i>	<i>veistämö</i>
<i>kuivaamo</i>	<i>parkitsimo</i>	<i>värjäämö</i>

Myös KS:ssa ryhmään kuuluu useita erityisalan valmistustapaan viittaavia johdoksia, esim. *krakkaamo* < *krakata* 'pilkkoa kuumentamalla suurimolekyylisiä hiilivetyjä pienempimolekyylisiksi' ja *siistaamo* < *siistata* 'poistaa keräyspaperista painoväri ym. epäpuhtaudet uusiomassaa valmistettaessa'. Synonyymiset johdokset tässä ryhmässä ovat *koksaamo* ja *koksittamo*, jotka viittaavat koksien (esim. kivihiilestä valmistettavan polttoaineen) valmistuslaitokseen. Näistä KS ilmaisee *koksaamon* olevan tavallisempi. Johdoksella *hautomo* on myös KS:n mukaan kaksi polyseemistä merkitystä riippuen siitä, onko haudonnan kohteena linnunmuna vai mäti. Lisäksi *hautomolla* on kolmas, tähän semanttiseen ryhmään kuulumaton kuvaannollinen merkitys, joka esiintyy esim. yhdyssanassa *yrityshautomo*. KS esittää kaksi eri merkitystä myös johdokselle *kuorimo*, joka voi olla joko 'puunkuorimisosasto' tai 'juuresten, vihannesten yms. kuorimalaitos'.

5.2.2 Työpaja tai työhuone

Nykysuomen sanakirja

Työpajaksi tai työhuoneeksi määritellään 20 NS:n paikkaa ilmaisevaa johdosta, jotka ovat:

<i>asentamo</i>	<i>nahkimo</i>	<i>puhaltimo</i>
<i>hakkaamo</i>	<i>neulomo</i>	<i>valimo</i>
<i>höyläämö</i>	<i>ompeleimo</i>	<i>veistämö</i>
<i>korjaamo</i>	<i>piirtämö</i>	<i>verhoomo</i>
<i>kutommo</i>	<i>piirustamo</i>	<i>viilaamo</i>
<i>lataamo</i>	<i>poraamo</i>	<i>vulkanoimo</i>
<i>leikkaamo</i>	<i>puhaltamo</i>	

Esim. *hakkaamo* on 'työhuone, jossa jotain valmistetaan hakkaamalla' ja *leikkaamo* 'työhuone tai verstaas, jossa jotain leikataan'. Monet tämän ryhmän sanoista voidaan myös määritellä tehtaan tai laitoksen osaksi, minkä takia tämän ja edellä luvussa 5.2.1 esitellyn ryhmän välillä on paljon yhteneväisyyttä. Lisäksi työpaja tai työhuone saatetaan määritellä myös liikkeeksi, kuten esim. *ompeleimo* ja sen synonyymiksi määritelty *neulomo*, 'työhuone tai liike, jossa tehdään ompelutöitä'.

Kielitoimiston sanakirja

Uudemmassa aineistolähteessäni KS:ssa on yhdeksän *-mO*-johdosta, jotka on määritelty työhuoneeksi tai työpajaksi. Johdokset ovat:

<i>hitsaamo</i>	<i>lavastamo</i>	<i>valimo</i>
<i>korjaamo</i>	<i>puvustamo</i>	<i>veistämö</i>
<i>kutomo</i>	<i>takomo</i>	<i>verhoomo</i>

Olen luokitellut tähän ryhmään kuuluvaksi myös johdokset *lavastamo* 'lavasteiden valmistus- ja säilytystila' sekä *puvustamo* 'näyttämöpukujen valmistamo ja varasto', joihin molempiin liitetään KS:ssa varastotilan merkitys. Ne vaikuttavat enemmän viittaavan prototyypiseen valmistustilaan kuin varastoon.

5.2.3 Liikeryitys

Nyky-suomen sanakirja

NS:ssa on 25 johdosta, jotka määritellään liikeryitykseksi tai elinkeinoliikkeeksi.

<i>kampaamo</i>	<i>neulomo</i>	<i>suurentamo</i>
<i>kehystämö</i>	<i>ompeleminen</i>	<i>tinaamo</i>
<i>kustantamo</i>	<i>paikkaamo</i>	<i>tuottamo</i>
<i>kuvaamo</i>	<i>parsimo</i>	<i>vaatehtimo</i>
<i>kähertämö</i>	<i>prässäämö</i>	<i>varustamo</i>
<i>lasittamo</i>	<i>pukimo</i>	<i>verhoomo</i>
<i>maalaamo</i>	<i>punomo</i>	<i>vuokraamo</i>
<i>meklaamo</i>	<i>somistamo</i>	<i>värjäämö</i>
<i>muokkaamo</i>		

Prototyypisempiä ryhmän jäseniä ovat esimerkiksi *kampaamo*, *kähertämö*, *parsimo*, *prässäämö* ja *suurentamo*. Tähän ryhmään kuuluvat myös *kuvaamo* ja *tuottamo*, jotka NS:ssa viittaavat elokuvayhtiöihin. Johdoksella *kuvaamo* on NS:ssa myös merkitys 'valokuvaajan ateljee'. Synonyymejä keskenään ovat *pukimo* ja *vaatehtimo*.

Kielitoimiston sanakirja

KS:n aineistossa on 14 liikeyritysten ryhmään liittyvää johdosta.

<i>huoltamo</i>	<i>monistamo</i>	<i>varustamo</i>
<i>kampaamo</i>	<i>ompeleminen</i>	<i>verhoomo</i>
<i>kehystämö</i>	<i>pukimo</i>	<i>vuokraamo</i>
<i>kustantamo</i>	<i>somistamo</i>	<i>värjäämö</i>
<i>kuvaamo</i>	<i>vaatehtimo</i>	

Pukimo ja *vaatehtimo* ovat synonyymejä myös KS:n mukaan, mutta *vaatehtimon* kohdalla mainitaan, että *pukimo* tai *vaatetusliike* on tavallisempi vaihtoehto käsitteelle.

5.2.4 Tila tietylle toiminnalle tai ihmisryhmälle

Nyky-suomen sanakirja

NS:ssä on 12 tietylle toiminnalle tai ihmisryhmälle varattujen tilojen ryhmään kuuluvaa sanaa:

<i>esittämö</i>	<i>matkustamo</i>	<i>soittamo</i>
<i>katsomo</i>	<i>näyttämö</i>	<i>tarjoomo</i>
<i>kuuluttamo</i>	<i>ohjaamo</i>	<i>tähystämö</i>
<i>kuvaamo</i>	<i>selostamo</i>	<i>äänittämö</i>

Nämä johdokset tarkoittavat johonkin isompaan kokonaisuuteen erillisenä osana tai alueena kuuluvaa, tietylle toiminnalle tai ihmisryhmälle tarkoitettua tilaa. Esimeriksi *tarjoomo* on 'tarjoilupaikka, -huone' ja *äänittämö* 'huone, jossa äänitetään'. Kolme näistä johdoksista liittyy kulkuvälineisiin: *matkustamo*, *ohjaamo* ja erityisesti lentokoneessa *tähystämö*. Radio-ohjelmien tekemiseen liittyvät *esittämö*, *kuuluttamo* ja *selostamo*. Teatterin tai vastaavanlaisen paikan osia ovat *näyttämö* ja *soittamo*. Johdos *näyttämö* voi konkreettisen näyttelijöille tarkoitettua aluetta lisäksi viitata myös teatteriin kokonaisuutena tai kuvaannollisesti esim. julkisuuteen tai tapahtumapaikkaan.

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa on 11 johdosta, jotka liittyvät tähän ryhmään:

<i>heräämö</i>	<i>leikkaamo</i>	<i>selostamo</i>
<i>katsomo</i>	<i>matkustamo</i>	<i>tarkkaamo</i>
<i>kuuluttamo</i>	<i>näyttämö</i>	<i>äänittämö</i>
<i>kuvaamo</i>	<i>ohjaamo</i>	

Heräämö on sairaalan osa, 'leikkausosaston huone, jossa hoidetaan nukutuksesta heräviä potilaita'. Johdoksia *kuuluttamo* ja *selostamo* ei tässä sanakirjassa enää määritellä erityisesti radioon liittyviksi. Johdoksella *ohjaamo* on KS:n mukaan merkityksessään polysemiaa. Johdos ilmaisee sekä kulkuneuvon ohjaamisen paikkaa että televisiolähetyksen ohjaamisen paikkaa.

5.2.5 Maaston kohdat

NS:ssa on neljä maastoon tai maantieteeseen liittyvää paikkaa ilmaisevaa *-mO*-johdosta. Ne ovat *kaalamo*, *kahlaamo*, *patamo* 'jyrkkäseinäinen umpilaskeuma' ja *suistamo* 'suisto'. Johdokset *kaalamo* ja *kahlaamo* ovat synonyymejä ja tarkoittavat kahlauspaikkaa. *Kahlaamolla* on NS:ssa myös merkitys 'lasten kahluuallas'. KS:ssa ainoa maaston kohtaan viittaava johdos on *kahlaamo* merkityksessä 'kahlauspaikka'.

5.2.6 Muut paikat

Nykysuomen sanakirja

NS:n *-mO*-johdosten joukossa on yhteensä 11 johdosta, jotka eivät muodosta suurempia ryhmiä tai eivät tunnu kuuluvan erityisesti mihinkään ryhmään. Nämä johdokset ovat:

<i>muuntamo</i>	<i>kurimo</i>	<i>kalastamo</i>
<i>suuntimo</i>	<i>näkymö</i>	<i>jakamo</i>
<i>kirjaamo</i>	<i>kiistämö</i>	<i>lainaamo</i>
<i>neuvomo</i>	<i>huhuhtomo</i>	

Aineistossa on kaksi asemaksi määriteltyä johdosta: *muuntamo* 'muunto-, muuntaja-asema' ja *suuntimo* 'suuntimisasema'. Lisäksi on kirjaajan toimistoa tai konttoria tarkoittava *kirjaamo*. *Neuvola*-johdoksen synonyymi *neuvomo* jää myös tähän sekalaisten paikkojen ryhmään, sillä julkisiin laitoksiin eli valtion tai kunnan ylläpitämiin laitoksiin viittaavia sanoja ei ole *-mO*-johdosten joukossa muita.

Mytologiaan liittyy johdos *kurimo*, joka on *kurimuksen* synonyymi. Se tarkoittaa paikkaa, jossa meren liikojen vesien kuviteltiin syöksyvän maan alle. Toinen merkitys *kurimukselle* ja *kurimolle* on 'iso pyörre virtaavassa vedessä'. Johdoksella *näkymö* tarkoitetaan tapahtumapaikkaa katselijan näkemänä. *Näkymö* on synonyymi sanalle *näyttämö* sen kuvaannollisessa merkityksessä. Johdos *kiistämö* on runokielinen 'kilpa- tai kisakenttä'.

Johdokset *huuhtomo* ja *kalastamo* ovat paikkoja, joissa kantaverbin ilmaisemaa toimintaa harjoitetaan pitkäaikaisesti ja/tai ammattimaisesti. Ensin mainittu on 'huuhtomalaitos, -paikka' ja jälkimmäinen 'pysyvä kalastuspaikka, jossa usein käytetään kiinteitä pyyntivälineitä'. Johdos *jakamo* on 'jakelupaikka', ja *lainaamo* *lainasto*-johdoksen synonyyminä viittaa paikkaan, josta jotain lainataan.

Kielitoimiston sanakirja

KS:ssa tähän ryhmään kuuluu yhdeksän johdosta.

<i>jakamo</i>	<i>lataamo</i>	<i>pumppaamo</i>
<i>kirjaamo</i>	<i>muuntamo</i>	<i>pumppuamo</i>
<i>lainaamo</i>	<i>ottamo</i>	<i>varaamo</i>

Asemaksi on määritelty *jakamo* 'jakeluasema', *muuntamo* 'muuntoasema' ja *pumppaamo* 'pumppuasema'. *Pumppuamo* määritellään samaa tarkoittavaksi kuin *pumppaamo*. *Kirjaamo* on 'kirjaamistoimisto' ja *varaamo* 'varaustoimisto'. Kantaverbin toiminnan paikkoja ovat *lainaamo* 'paikka, josta jotakin lainataan' ja *lataamo* 'latauspaikka'. Jälkimmäistä käytetään myös KS:n mukaan leikillisesti tarkoittamaan 'psykiatrista hoitolaitosta'. Johdoksen *ottamo* määritelmässä on esimerkki *vedenottamo*, joka tarkoittaa 'vedenottopaikkaa'.

6 -*lA*- ja -*mO*-johdostyyppien vertailu

Molemmilla tässä tutkielmassa käsittelemilläni johtimilla voidaan muodostaa jotakin paikkaa ilmaisevia johdoksia. Tässä tutkielman kuudennessa luvussa tarkastelen, mitä muita yhtäläisyyksiä johdoksilla on ja miten ne eroavat toisistaan. Tarkoitukseni on siis etupäässä vertailla johdostyyppejä -*lA* ja -*mO* keskenään ja nostaa esiin huomioita, joita tein johdosten rakennetta tutkiessani ja semanttisia ryhmiä muodostaessani.

6.1 Muodostuminen

Muodostumisen kannalta -*lA*- ja -*mO*-johdoksia yhdistää se, että niillä muodostetaan nomineja. Tämän tutkielman aineiston kaikki johdokset ovat substantiiveja, mutta kuten luvussa 3.1 on mainittu, -*lA*-pääteaines esiintyy usein myös adjektiiveissa (mm. Hakulinen 1979: 129). Muodostumisessa ero -*lA*- ja -*mO*-johdosten välillä tulee siitä, että paikkaa ilmaisevissa -*lA*-johdoksissa johdin yhdistyy nominikantasanaan kun taas paikkaa ilmaisevissa -*mO*-johdoksissa kantana on verbi. Poikkeuksia löytyy muutamia kummassakin ryhmässä, joista selkeimmät ovat denominaaliset -*mO*-johdokset *sienimö* ja *patamo*. Kantasanojen osalta tutkimani -*lA*- ja -*mO*-johdosryhmät eroavat myös siinä, että -*lA*-johtimisia paikan nimityksiä on muodostettu myös erisnimistä (*Ahtila* < *Ahti* ja *Tapiola* < *Tapio*). Erisniminä käytettäviin johdoksiin en ole sen syvemmin perehtynyt, koska tutkielmani ei kuulu nimistöntutkimuksen alaan, mutta aineistosanakirjoista löytyi myös appellatiiveista johdettuja erisnimiä juuri -*lA*-johdosten joukosta: *Hölmölä*, *Metsola* ja *Jenkkilä*.

Yhteisenä piirteenä -*lA*- ja -*mO*-johdosten välillä näen myös sen, että molempien johdostyyppien aineistoon sisältyy oppitekoisia sanoja ja uudissanoja. Kuten luvuissa 3.1 ja 3.2 kummankin johdostyyppin kohdalla kerroin, on niitä käytetty tietoisessa sanastonkehitystyössä. Tutkimuskirjallisuudessa mainitaan monet aineistooni kuuluvat johdokset, kuten *sairaala* ja *näyttämö*. Totesin aineiston rakenteen käsittelyn yhteydessä, että aineistossani on molemmissa johdostyypeissä sellaisia muodostumistavaltaan epäselviä johdoksia, jotka todennäköisesti voivat olla tietoisesti kehiteltyjä termejä: etenkin *parantola* ja *suistamo*. Myös selkeästi kaunokirjallisuudessa ja runoudessa

käytettävää sanastoa on aineistossani: *-lA*-johdoksissa tällaisia on monia, kuvaannollisia paikkoja ilmaisevia sanoja *arkalasta unholaan*. *-mO*-johdoksista tähän joukkoon kuuluvat *kiistämö*, *kurimo* ja *näkymö*.

Johdostyyppenä *-lA* ja *-mO* yhdistää myös se, että aineistossani molempien joukossa on sellaisia johdoksia, joita voidaan pitää lyhennelminä synonyymisille yhdyssanoille. Kuten luvussa 5.1.2 *meklaamo*-johdosta käsitellessäni totesin, tämä on yleistä johtamisessa. Lyhenteenomaisuus pätee *meklaamo*-johdoksen lisäksi myös moniin muihin aineistoni *-mO*-johdoksiin. Se on paljon runsaampaa tässä osassa aineistoani, sillä monia erilaisia laitoksia, asemia, liikkeitä, toimistoja ja osastoja voidaan kutsua myös *-mO*-johtimella muodostetulla nimityksellä. Yhteensä aineistossa on 55 johdosta, joille mainitaan lähdesanakirjan määritelmässä samaa tarkoittava yhdyssana. Kyseiset johdokset synonyymeineen on lueteltu alla.

<i>asentamo</i>	–	<i>asennusliike</i>	<i>murskaamo</i>	–	<i>murskaamislaitos</i>
<i>haihduttamo</i>	–	<i>haihdutuslaitos</i>	<i>muuntamo</i>	–	<i>muuntoasema</i>
<i>hakettamo</i>	–	<i>haketuslaitos</i>	<i>mädättämö</i>	–	<i>mädättämislaitos</i>
<i>hiertämö</i>	–	<i>hierteenvalmistuslaitos</i>	<i>pakastamo</i>	–	<i>pakastuslaitos</i>
<i>hitsaamo</i>	–	<i>hitsauslaitos</i>	<i>parkitsimo</i>	–	<i>parkituslaitos</i>
<i>huoltamo</i>	–	<i>huoltoliike</i>	<i>pinkomo</i>	–	<i>pinkomislaitos</i>
<i>huuhtomo</i>	–	<i>huuhtomalaitos</i>	<i>pohjaamo</i>	–	<i>pohjausosasto</i>
<i>höyläämö</i>	–	<i>höyläyslaitos</i>	<i>prässäämö</i>	–	<i>prässäysliike</i>
<i>jakamo</i>	–	<i>jakeluasema</i>	<i>puhdistamo</i>	–	<i>puhdistuslaitos</i>
<i>jäljentämö</i>	–	<i>jäljennystoimisto</i>	<i>pumppaamo</i>	–	<i>pumppuasema</i>
<i>jäädyttämö</i>	–	<i>jäädytyslaitos</i>	<i>purkamo</i>	–	<i>purkamislaitos</i>
<i>jäähdyttämö</i>	–	<i>jäähdytyslaitos</i>	<i>putlaamo</i>	–	<i>putlauslaitos</i>
<i>kehräämö</i>	–	<i>kehräyslaitos</i>	<i>rikastamo</i>	–	<i>rikastuslaitos</i>
<i>kehystämö</i>	–	<i>kehystysliike</i>	<i>romuttamo</i>	–	<i>romutuslaitos</i>
<i>kokoamo</i>	–	<i>kokoamisosasto</i>	<i>sienimö</i>	–	<i>sienenviljelylaitos</i>
<i>koksaamo</i>	–	<i>koksinvalmistuslaitos</i>	<i>siistaamo</i>	–	<i>siistauslaitos</i>
<i>krakkaamo</i>	–	<i>krakkauslaitos</i>	<i>silitämö</i>	–	<i>silityslaitos</i>
<i>kuivaamo</i>	–	<i>kuivatusosasto</i>	<i>suuntimo</i>	–	<i>suuntimisasema</i>
<i>kuivattamo</i>	–	<i>kuivauslaitos</i>	<i>suurentamo</i>	–	<i>suurennusliike</i>
<i>kultaamo</i>	–	<i>kultauslaitos</i>	<i>tarkkaamo</i>	–	<i>tarkkailuhuone</i>

<i>kunnostamo</i>	–	<i>kunnostamispaikka</i>	<i>tislaamo</i>	–	<i>tislauslaitos</i>
<i>kustantamo</i>	–	<i>kustannusliike</i>	<i>valmistamo</i>	–	<i>valmistuslaitos</i>
<i>kyllästämö</i>	–	<i>kyllästämislaitos</i>	<i>valssaamo</i>	–	<i>valssilaitos</i>
<i>kypsyttämö</i>	–	<i>kypsytyslaitos</i>	<i>valvomo</i>	–	<i>valvontaosasto</i>
<i>kähertämö</i>	–	<i>käherrysliike</i>	<i>vanuttamo</i>	–	<i>vanutuslaitos</i>
<i>lajittamo</i>	–	<i>lajitteluosasto</i>	<i>varaamo</i>	–	<i>varaustoimisto</i>
<i>lasittamo</i>	–	<i>lasitusliike</i>	<i>verhoomo</i>	–	<i>verhoiluverstas</i>
<i>leipomo</i>	–	<i>leipurinliike</i>			

-*LA*-johdoksista esimerkiksi *katkola* on selkeästi lyhenne synonyymilleen *katkaisuhuoitola*, sillä sanaa *katko* käytetään myös slangissa viittaamaan katkaisuhoitoon (Karttunen 1980: s.v. *katko*). *Katkolan* lisäksi seuraavilla 12 aineistoni -*LA*-johdoksella on pidempi yhdyssanasynonyymi:

<i>hoitola</i>	–	<i>hoitolaitos</i>	<i>minkkilä</i>	–	<i>minkkitarha</i>
<i>huoltola</i>	–	<i>huoltolaitos</i>	<i>pesula</i>	–	<i>pesulaitos</i>
<i>kettula</i>	–	<i>kettutarha</i>	<i>puimala</i>	–	<i>puimalaitos</i>
<i>kanila</i>	–	<i>kaniinitarha</i>	<i>siirtola</i>	–	<i>siirtokunta</i>
<i>kanala</i>	–	<i>kanatarha</i>	<i>uimala</i>	–	<i>uimalaitos</i>
<i>kylpylä</i>	–	<i>kylpylaitos</i>	<i>voimala</i>	–	<i>voimalaitos</i>

6.2 Merkitysryhmät

Luvuissa 4.2 ja 5.2 lajittelin -*LA*-johdoksia ja -*MO*-johdoksia merkityksen mukaisesti semanttisiin ryhmiin. Pyrkimyksenä oli luoda toistensa kaltaisia ryhmiä, mikäli sellaisia vaikuttaisi johdostyypeistä muodostuvan. Merkitysryhmien nimet olen kootusti esittänyt seuraavilla sivuilla taulukoissa 3 ja 4. Ryhmät on näissä listattu samassa järjestyksessä, kuin ne esiteltiin luvuissa 4.2 ja 5.2. Taulukoissa näkyy myös merkitysryhmiin kuuluvien lekseemien lukumäärät³. Kuten taulukoista näkyy, muodostuneet ryhmät ovat erilaisia johdostyyppien kesken. Lisäksi -*LA*-johdosten joukosta muodostui useampi selkeä ryhmä

³ Taulukkojen 3 ja 4 kappalemääristä yhteen laskettuna lekseemien määrät ovat suuremmat kuin aineiston -*LA*- ja -*MO*-johdosten kokonaismäärä, koska jotkin johdokset kuuluvat useampaan kuin yhteen merkitysryhmään.

kuin *-mO*-johdoksista. Näin ollen jälkimmäinen, lekseemimäärältään isompi ryhmä vaikuttaa olevan myös semanttisesti yhteneväisempi ryhmä. *-mO*-johdoksiahan aineistossa on yhteensä 166 kappaletta ja *-lA*-johdoksia 89 kappaletta.

TAULUKKO 3. *-lA*-johdosten merkitysryhmät, ja ryhmiin kuuluvien lekseemien kappalemäärät.

<i>-lA</i>-johdokset:	kpl
Ihmisen asunto tai sen osa	21
Eläinsuoja	9
Muu ulkorakennus	4
Julkinen rakennus, laitos tai sellaisen osa	16
Teollisuuslaitos	3
Liikeryitys	11
Kuvaannollinen tai kuvitteellinen paikka	16
Maantieteellinen termi tai maaston kohta	6
Muut paikat	6

-lA-johdosten joukosta isoin merkitysryhmä on ihmisten asunnot ja niiden osat, joita on yhteensä 21 kappaletta. Kun tämän ryhmän lisänä ottaa huomioon sen jälkeen esiteltyt ryhmät eli eläinsuojat (9 kpl) ja muut ulkorakennukset (4 kpl), jotka maatalousvaltaisessa yhteiskunnassa ovat kuuluneet olennaisesti ihmisten asuntojen yhteyteen, liittyy suurin osa aineiston *-lA*-johdoksia ihmisen välittömään kotipiiriin. Toiseksi suurimmat erilliset *-lA*-johdosten merkitysryhmät ihmisten asuntojen jälkeen ovat julkiset rakennukset ja sekä kuvaannolliset ja kuvitteelliset paikat, joihin molempiin ryhmiin kuuluu 16 lekseemiä.

-mO-johdosten osalta kolmen kärki merkitysryhmien koon perusteella on seuraavanlainen: Suurin ryhmä on tehtaات ja teollisuuslaitokset ja niiden osat (110 kpl), toiseksi suurin ryhmä on liikeryitykset (27 kpl) ja kolmas työpajat ja työhuoneet (24 kpl). *-lA*-johdosten joukossa suurimpien merkitysryhmien välillä ei näin ollen ole kovin paljon kokoeroa, kun taas *-mO*-johdoksissa suurin ryhmä on moninkertaisesti isompi kuin muut.

TAULUKKO 4. *-mO*-johdosten merkitysryhmät, ja ryhmiin kuuluvien lekseemien kappalemäärät.

<i>-mO</i>-johdokset:	kpl
Tehtas, teollisuuslaitos tai sellaisen osa	110
Työpaja tai työhuone	24
Liikeyritys	27
Tila tietylle toiminnalle tai ihmisryhmälle	15
Maaston kohta	4
Muut paikat	16

Eniten johdostyyppinä yhdistävä semanttinen ryhmä vaikutti olevan liikeyritysten ryhmä. Lisäksi molemmista löytyi teollisuuslaitoksia ja maaston kohtia ilmaisevia sanoja. Kvantitatiivisesti liikeyritysten ryhmän lekseemien määrät jokseenkin vastaavat toisiaan suhteellisesti: *-lA*-johdoksista noin 12 prosenttia ja *-mO*-johdoksista noin 16 prosenttia on liikeyrityksiä. Maastotermejä ja maaston kohtiin viittaavia sanoja taas on molempien johdosryhmien aineistossa absoluuttisesti melkein yhtä monta: *-lA*-johdoksissa kuusi kappaletta ja *-mO*-johdoksissa neljä. Teollisuuslaitosten kohdalla lukumäärä osoittaa johdostyyppien eroa eikä niiden yhtenevyyttä. Kuten edellä jo mainitsin, *-mO*-johdoksista suurin osa eli 110 kappaletta on tehtaita ja teollisuuslaitoksia, kun taas *-lA*-johdoksissa teollisuuslaitosryhmä on kaikkein pienin sisältäen vain kolme lekseemiä.

7 Yhteenveto

Tutkielmani on nyt edennyt viimeiseen lukuun eli on tutkimuslöydösten yhteenvedon sekä johtopäätösten ja pohdintojen aika. Kokoan aluksi yhteen tutkimusaineiston analyysissä tekemiäni havaintoja, ja sen jälkeen vertailen löydöksiäni johdannossa esittelemiini hypoteeseihin.

Aineistoni *-lA*-johdokset muodostuvat lähes täysin säännönmukaisesti eli johdin liittyy kantasanana (vahvaan) vokaalivartaloon. Aineistossa esiintyy tutkimuskirjallisuuden

mainitsemia tapauksia, kuten välittävien johdinten käyttöä yksitavuisen verbivartalon jäljessä, esim. johdoksessa *uimala* < *uida*, ja vokaalimuutoksia, kuten *aa* > *o* johdoksessa *lampola* < *lampaa*-. *-lA*-johdokset ovat kaikki denominaalisia, jos ei oteta lukuun muutamia kantasaneltaan epäselviä poikkeustapauksia.

Poikkeustapauksina aineistosta näyttäytyvät minulle vain muutamat *-lA*-johdokset. Niissä kantasana on epävarma tai sellaista ei löytynyt. Johdosten *ihantola*, *parantola* ja *vilpola* osalta olen päätenyt siihen, että niissä mukaillaan muita samoihin merkitysryhmiin kuuluvia *-lA*-johdoksia. Johdoksissa *nuppula* ja *nyppylä* saattaa olla mukana myös vartalojohtoa, eikä ole mielestäni selkeää, mihin suuntaan johtaminen on niiden kohdalla edennyt. Merkityksen perusteella näissä edellä mainituissa lekseemeissä, joiden merkitys on 'pieni kohoama', saattaa johtimeen liittyä myös sen alkuperäistä deminutiivista merkitystä. Johdos *manala* taas on niin vanhaa perua, että senkin kohdalla johtosuhteet ovat epäselviä. Kaiken kaikkiaan sanakirja-aineistoni *-lA*-johdoksisten joukossa ei kuitenkaan ole monia säännönmukaisesta muodostumisesta poikkeavia tapauksia.

Myös aineistoni *-mO*-johdokset ovat muodostukseltaan suurimmaksi osaksi säännönmukaisia. Niissä johdin liittyy kantaverbin (vahvaan) vokaalivartaloon. Säännönmukaisesti *-mO*-johdoksissa esiintyvät kantavartalon äänne­muutokset *e* > *i* ja *oa* > *oo*, esimerkiksi johdoksissa *ompelimo* < *ompele*- ja *verhoomo* < *verhoa*-. Ainoa poikkeus vartalonloppuisesta muutoksesta *e* > *i* on muutenkin poikkeuksellinen *viimeistelemö*, jossa kantavartalo päättyykin johdoksessa *e*:hen. Myöskään *-ele*-vartaloisesta frekventatiiviverbistä muodostettuja *-mO*-johdoksia ei ole muita. Johdokset *tarkkaamo* ja *lajittamo* seuraavat vanhemman *näyttämö*-johdoksen esimerkkiä siinä, että frekventatiiviverbin käyttöä kantasana­na on vältetty.

-mO-johdoksissa poikkeuksellinen vokaalinmuutos *A* > *i* tapahtuu joissain *a*:han tai *ä*:hän päättyvissä kantavartaloissa. Kyseinen vartalovokaali muuttuu *i*:ksi ennen johdinta, esim. johdoksessa *teurastimo* < *teurasta*-, jonka rinnakkaismuoto on säännönmukainen *teurastamo*. Kaikissa samantyyppisestä verbistä muodostetuissa tätä ei tapahdu, esim. *kähertä*- > *kähertämö*. Vokaalinmuutoksen *A* > *i* kohdanneista johdoksista *polttimo* ja *valimo* ovat ainoat, joilla ei ole rinnakkaista säännönmukaisesti muodostunutta paria.

Selkeää kantasanaa vaille jäi tutkimuksessani vain kourallinen *-mO*-johdoksia. Esimerkiksi *suistamo* vaikuttaa tietoisesti kehitellyltä termiltä, *meklaamon* totesin olevan mahdollisesti lyhenne yhdyssanalle *meklarinliike*, ja *purkaamo* on kieliopillisesti virheellinen sekoitus *purkamo* ja *korjaamo*.

Johdosten merkitystä tutkiessani jaottelin *-lA*-johdokset yhdeksään eri ryhmään ja *-mO*-johdokset kuuteen eri ryhmään. Varsinaisia semanttisia ryhmiä muodostui ensin mainitusta johdostyyppistä kahdeksan ja jälkimmäisestä viisi, sillä kummankin kohdalla muutamat lekseemit päätyivät sekalaiseen ryhmään nimeltä muut paikat. Eniten *-lA*-johdoksia on ryhmässä ihmisen asunto tai sen osa. Kun tuon ryhmän yhteyteen lisätään itsessään harvalukuisemmat eläinsuojien sekä muiden ulkorakennusten ryhmät, on ihmisasumukseen ja sen pihapiirin rakennuksiin viittaavia johdoksia hieman yli kolmannes tutkimistani *-lA*-johdoksista. *-mO*-johdoksista ylivoimaisesti suurin osa kuuluu tehtaiden ja teollisuuslaitosten ryhmään. Liikeyritysryhmä muodostui molemmista johdostyypeistä, ja se on suhteellisesti saman kokoinen kummassakin.

Vertailllessani lopuksi johdostyyppejä keskenään havaitsin myös sen, että molempiin vaikuttaa kuuluvan sellaisia johdoksia, jotka ovat kuin lyhennyksiä synonyymisistä yhdyssanoista. Vertailussa nousi lisäksi selkeästi esille se, että näiden kahden paikan ilmaisuun käytettävän johdostyyppien välillä on suuri ero lukumäärässä. *-mO*-johdoksia kun aineistossa on paljon enemmän kuin *-lA*-johdoksia. Merkitysryhmistä huomasin, että suurempi joukko on kuitenkin semanttisesti yhteneväisempi, sillä *-mO*-johdoksista muodostui vain kuusi semanttista ryhmää ja niistä suurimpaan kuuluu reilusti enemmän johdoksia kuin muihin viiteen.

Lähtiessäni tekemään tätä pro gradu -tutkielmaa minulla oli kaksi pääasiallista tutkimushypoteesia. Ensiksikin oletin, että johdostyyppien välillä on eroja sekä muodon että merkityksen suhteen: *-lA*-johdokset ovat etupäässä denominaalisia ja ilmaisevat jonkin olennon olinpaikkaa tai asuinpaikkaa ja *-mO*-johdokset deverbaalisia ja ilmaisevat paikkaa, jossa jotain tehdään. Toinen oletus oli se, että johdoksissa on havaittavissa määrällisiä ja laadullisia eroja riippuen siitä, kummasta lähdesanakirjasta ne ovat peräisin.

Jo edeltä käy ilmi, että ensimmäinen hypoteesini on pätevä aineistosta tekemiäni havaintojen perusteella. Paikkaa ilmaisevat *-lA*-johdokset ovat lähes täysin

nominikantaisia ja *-mO*-johdokset verbikantaisia. Lisäksi suurin osa aineiston *-lA*-johdoksista ilmaisee ihmisen tai eläimen asuin- ja olinpaikkaa. Selkeitä esimerkkejä tästä ovat sukulaisten kodit kuten *appela* ja eläinsuojat kuten *kanala*. Myös esimerkiksi julkisista laitoksista *sairaalan* voi johdoksen kantasanan perusteella ajatella sairaiden olinpaikaksi ja *vankilan* vankien olinpaikaksi. Niin ikään kuvitteellisista paikoista esim. *Ahtola* ja *Tapiola* ovat mytologisten hahmojen Ahdin ja Tapion asuinpaikkoja. Paitsi ihmisten, eläinten ja muiden olentojen asuinpaikkoja, *-lA*-johdokset ovat asioiden ja ilmiöiden olinpaikkoja, esim. *rauhala* 'rauhan tyyssija' ja *rohtola* 'rohdoskauppa'. Myös *-mO*-johdosten laadun osalta hypoteesi osoittautui todeksi. Aineistoni paikkaa ilmaisevat *-mO*-johdokset ovat paikkoja, jossa jotain tehdään. Ne vaihtelevat tutkimukseni perusteella erilaisista tehtaista, kuten *kehräämö* ja *panimo*, pienempiin verstaasiin, kuten *korjaamo*, ja tietyille toiminnalle varattuihin huoneisiin, kuten *kuuluttamo*.

Mitä tulee toissijaiseen hypoteesiini eli sanakirja-aineistojen välisiin eroihin, niin ne kävivät ilmeisiksi tutkielman teon aikana. NS:n ja KS:n välisen eron lekseemien lukumäärien suhteen voi havaita jo johdannossa aineiston esittelyn yhteydessä (luku 1.3). Aineiston johdoksista 222 on NS:ssa ja 157 KS:ssa. Kun yhteensä eri lekseemejä aineistossa on 255, niin on vain 33 lekseemiä, jotka ovat yksinomaan uudemmassa sanakirjassa. Erot hakusanojen määrässä ja sanakirjojen tavoitteissa (näistä kerron luvussa 1.3) näkyvät etenkin semanttista tarkastelua tehdessäni. Esimerkiksi kun NS:ssa sukulaisten koteihin viittaavia johdoksia on 11 aina *serkkulaa* myöten, on KS:ssa sukulaisten koteja vain kolme, *anoppila*, *appela* ja *mummola*. KS:ssa on selkeästi keskitytty yleiskielessä käytössä oleviin lekseemeihin, kun taas NS:aan on koottu hyvin laajasti johdoksia.

Uusia lekseemejä, eli sellaisia, joita NS:ssa ei esiinny, on KS:n *-lA*-johdosten joukossa vain viisi (*Jenkkilä*, *juottola*, *katkola*, *kuttula* ja *räkälä*). *-mO*-johdoksien joukossa puolestaan on 28 vain KS:ssa esiintyvää johdosta, joista suurin osa (19 kpl) kuuluu tehtaiden ja teollisuuslaitosten merkitysryhmään. Merkitysten muuttumisesta NS:n ja KS:n aineistojen keruun välisenä aikana kertoo esimerkiksi johdos *siirtola*, joka vanhemmassa sanakirjassa merkitsee 'siirtomaata' ja uudemmassa 'tilapäiseen oleskeluun tarkoitettua työlaitosta'.

Sain siis tutkielmassani hypoteesit osoitettua paikkansa pitäviksi, joten tutkimusta aloittaessani mielessä olleet kysymykset saivat vastauksen. Muodostumisen osalta pidän olennaisimpana havaintona sitä, että paikkaa ilmaisevat *-lA*-johdokset ja *-mO*-johdokset muodostuvat eri sanaluokkiin kuuluvista kantasanoista. Poikkeuksia *-lA*-johdosten denominaalisuuteen ja *-mO*-johdosten deverbaalisuuteen on aineistossani melko vähän. Merkityksen kannalta johdostyyppit vaikuttavat mielestäni peilaavan kantasanojen luonnetta. *-lA*-johdoksella nimitetyissä paikoissa asuu tai on joku ihminen, jokin eläin tai jokin asia, johon nominikantasana viittaa. Sellaisissa paikoissa, joihin viitataan *-mO*-johdoksella, puolestaan tapahtuu kantaverbin ilmaisemaa toimintaa.

Tutkielmaa tehdessä kuitenkin tuli uudenlaisia kysymyksiä esille, joihin aineistoni ei anna vastausta ja jotka jäävät oman rajaukseni ulkopuolelle. Yksi näistä kysymyksistä liittyy *-lA*- ja *-mO*-johtimen produktiivisuuteen paikkaa ilmaisevien johdosten kohdalla. Omassa aineistossani *-mO*-johdoksia on enemmän kuin *-lA*-johdoksia, mutta miten produktiivisia nämä johtimet itse asiassa suomen kielessä ovat, se jää pimentoon. Lisäksi olisi mielenkiintoista tietää tutkimieni johdosten käytön taajuudesta erilaisissa kirjallisissa tai puhutuissa tekstiaineistoissa.

Lähteet

Aineslähteet

Kielitoimiston sanakirja. 2016. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 29.2.2016 [viitattu 24.10.2016]. Saatavissa: <<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>>.

Nyky-suomen sanakirja I–VI. Kahdeksas painos. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1983 [1951–1961].

Tuomi, Tuomo 1980: *Suomen kielen käännteissanakirja*. SKS, Hämeenlinna.

Tutkimuskirjallisuus

Booij, Geert 2007: *The Grammar of Words: An Introduction to Linguistic Morphology*. [E-kirja.] Saatavissa: <<http://www.oxfordscholarship.com.ezproxy.utu.fi/view/10.1093/acprof:oso/9780199226245.001.0001/acprof-9780199226245>>.

Ganander, Christfrid 1997 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon*. Toim. Liisa Nuutinen. SKS, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Otava, Helsinki.

Häkkinen, Kaisa 1985: *Suomen kielen sanaston historiallista taustaa*. Fennistica 7. Åbo Akademin suomen kielen laitos, Turku.

————— 1994: *Agricolasta nykykieleen*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.

————— 2006: *Mistä sanat tulevat*. Tietolipas 117. 3. painos. SKS, Helsinki.

————— 2008: *Suomen kielen historia 2. Suomen kielen tutkimuksen historia*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 78. Uniprint, Turku.

ISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKS, Helsinki.

Jussila, Raimo 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. SKS, Helsinki.

Kaasalainen, Marisana 2015: *Kahlaamo, korjaamo ja kuirimo. Kielitoimiston sanakirjan -mO-johdokset*. Kandidaatintutkielma. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitos.

Kangasmaa-Minn, Eeva 1984: *Derivaatiokielioppia 3: nominikantaiset nominijohdokset Sananjalka 26*, s. 81–98.

————— 1994: *Derivaatio kielellisenä prosessina. Sananjalka 36*, s. 37–43.

Kangasniemi, Heikki 1997: *Sana, merkitys, maailma. Katsaus leksikaalisen semantiikan perusteisiin*. Finn Lectura, Helsinki.

Karlsson, Fred 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.

Koivisto, Vesa 2006: *Suomen sananjohdon morfofonologiaa. Virittäjä 110*, s. 539–567.

Koivisto, Vesa 2013: *Suomen sanojen rakenne*. SKS, Helsinki.

Koski, Mauno 1982: *Suomen johto-opin morfologiaa. Fennistica 4*, Åbo Akademin suomen kielen laitos, Turku.

KS = *Kielitoimiston sanakirja*. 2016. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. URN:NBN:fi:kotus-201433. Verkkojulkaisu HTML Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 29.2.2016 [viitattu 24.10.2016]. Saatavissa: <<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>>.

Kuokkanen, Maria Annika 2003: *Suomen kielen 1A-johtimiset nominit*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku.

Kuiri, Kaija 2012: *Johdatus semantiikkaan*. Finn Lectura, Helsinki.

Larjavaara, Matti 2007: *Pragmasemantiikka*. SKS, Helsinki.

Leino, Pentti 1999: *Suomen kielen kognitiivista kielioppia 1. Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

Lehtinen, Tapani 1974: Johto-opin periaatteita. *Virittäjä* 78, s. 302–308.

NS = *Nykysuomen sanakirja I–VI*. Kahdeksas painos. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1983.

Karttunen, Kaarina 1980: Slangisanat. Teoksessa *Nykysuomen sanakirja. Uudissanat, Slangisanat, Lyhenteet, ulkomaiden paikannimiä*. SKS, WSOY, Helsinki 1980.

Onikki, Tiina 2000: Mistä mieli merkityksen tutkimukseen? Kognitiivisen kielentutkimuksen merkitysnäkemyksestä. Teoksessa *Merkillinen merkitys*. Toim. Anu Airola, Heikki J. Koskela ja Veera Mustonen. Gaudeamus, Helsinki.

Rapola, Martti 1960: *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen*. Tietolipas 22. SKS, Helsinki.

Riemer, Nick 2010: *Introducing Semantics*. Cambridge University Press, Cambridge.

Rintala, Päivi 1983: Sananjohdon produktiivisuudesta ja sen rajoituksista. Teoksessa: *Nykysuomen rakenne ja kehitys. 1. Näkökulmia kielen rakenteisiin*. Toim. Auli Hakulinen ja Pentti Leino. Tietolipas 93. SKS, Pieksämäki.

Räisänen, Alpo 1978: Kantasanan ja johdoksen suhteesta. *Virittäjä* 82, s. 321–344.

————— 1988: *Suomen kielen u-johtimiset verbit*. SKS, Helsinki.

Sadeniemi, Matti 1952: Nykysuomen sanakirjan ilmestymisen johdosta. *Virittäjä* 56, s. 1–8.

Schippan, Thea 1992: *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Sanastokysymyksiä: Jälleen kerran purkamo. *Kielikello* 1/1986, s. 22.

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu. Jatkuvasti päivitettävä julkaisu. Päivitetty 15.12.2016. [Viitattu 21.1.2017.] Saatavissa: <<http://kaino.kotus.fi/sms>>.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. SKS, Helsinki 1992.

Suomen kielen perussanakirja 1–3. 4. painos. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Edita, Helsinki 1996.

Tieteen termipankki. Viitattu 29.1.2017. Saatavissa: <http://tieteentermipankki.fi/wiki/Termipankki:Etusivu>.

Tietoa sanakirjasta. = Tietoa sanakirjasta -osio verkkojulkaisussa *Kielitoimiston sanakirja*. 2017. Kotimaisten kielten keskus. Päivitetty 28.2.2017. [Viitattu 14.3.2017]. Saatavissa: <<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>>.

Toivio, Pirkko 1971: *Suomen kielen -mo, -mö-johdokset*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

Turunen, Aimo 1979: *Kalevalan sanat ja niiden taustat*. Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö, Lappeenranta.

Vesikansa, Jouko 1978a: *Johdokset*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.

Vesikansa, Jouko 1978b: *Miljoona sanaa*. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.

VISK = Auli Hakulinen, Maria Viikuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: SKS. Verkko-versio, viitattu 13.2.2018. Saatavissa: <<http://scripta.kotus.fi/visk>>.

LIITE 1. Aineiston -LA-johdokset.

Ahtola
ankkala
anoppila
appela
arkala
asuntola
enola
erakkola
etelä
hoitola
hourula
huoltola
huvila
Hölmölä
Jenkkilä
ihantola
juottola
juustola
kahvila
kanala
kanila
kanttorila
katkola
kauppala
keittola
kettula
kilpola
kukkula
kultala
kumpula

kuntala
kuttula
kuppila
kurjala
kuumala
kylpylä
käymälä
laiskurila
lampaala
lampola
lantala
lukkarila
maammola
majala
manala
Metsola
miehelä
minkkilä
mummola
myymälä
neuvola
neuvostola
nuppula
nyppylä
onnela
pappila
parantola
pesula
pikkula
pimentola

pohjola
porttola
puimala
rauhala
räkälä
ravintola
rohtola
rovastila
ruokala
sairaala
serkkula
setälä
siirtola
siittola
sikala
sulhola
taattola
Tapiola
tohtorila
tuonela
tätilä
uimala
unhola
vaimola
vankila
vauvala
vilpola
voimala
yppylä

LIITE 2. Aineiston -mO-johdokset.

<i>asentamo</i>	<i>kurimo</i>	<i>piirustamo</i>	<i>tinaamo</i>
<i>esittämö</i>	<i>kustantamo</i>	<i>pinkomo</i>	<i>tislaamo</i>
<i>haihduttamo</i>	<i>kutomo</i>	<i>pohjaamo</i>	<i>tuottamo</i>
<i>hajottamo</i>	<i>kuuluttamo</i>	<i>polttimo</i>	<i>tähystämö</i>
<i>hakettamo</i>	<i>kuvaamo</i>	<i>poraamo</i>	<i>uuttamo</i>
<i>hakkaamo</i>	<i>kyllästämö</i>	<i>prässäämö</i>	<i>vaatehtimo</i>
<i>hautomo</i>	<i>kypsyttämö</i>	<i>puhaltamo</i>	<i>valimo</i>
<i>heräämö</i>	<i>kähertämö</i>	<i>puhaltimo</i>	<i>valkaisimo</i>
<i>hiertämö</i>	<i>lainaamo</i>	<i>puhdistamo</i>	<i>valmistamo</i>
<i>hiiltämö</i>	<i>lajittamo</i>	<i>pukimo</i>	<i>valssaamo</i>
<i>hiomo</i>	<i>lasittamo</i>	<i>pumppaamo</i>	<i>valvomo</i>
<i>hiitsaamo</i>	<i>lataamo</i>	<i>pumppuamo</i>	<i>vanuttamo</i>
<i>huoltamo</i>	<i>latomo</i>	<i>punomo</i>	<i>varaamo</i>
<i>huuhtomo</i>	<i>lavastamo</i>	<i>puristamo</i>	<i>varustamo</i>
<i>hyötämö</i>	<i>leikkaamo</i>	<i>purkaamo</i>	<i>veistämö</i>
<i>höyläämö</i>	<i>leipomo</i>	<i>purkamo</i>	<i>verhoomo</i>
<i>idättämö</i>	<i>liottamo</i>	<i>putlaamo</i>	<i>viilaamo</i>
<i>jakamo</i>	<i>louhimo</i>	<i>puvustamo</i>	<i>viimeistelemö</i>
<i>jalostamo</i>	<i>lähettämö</i>	<i>rikastamo</i>	<i>vulkanoimo</i>
<i>jäljentämö</i>	<i>maalaamo</i>	<i>romuttamo</i>	<i>vuokraamo</i>
<i>jäädättämö</i>	<i>mallastamo</i>	<i>rouhimo</i>	<i>värjäämö</i>
<i>jäähdyttämö</i>	<i>matkustamo</i>	<i>sahaamo</i>	<i>äänittämö</i>
<i>kaalamo</i>	<i>meklaamo</i>	<i>savustamo</i>	
<i>kahlaamo</i>	<i>monistamo</i>	<i>sekoittamo</i>	
<i>kalastamo</i>	<i>muokkaamo</i>	<i>selostamo</i>	
<i>kampaamo</i>	<i>muonittamo</i>	<i>sienimö</i>	
<i>karistamo</i>	<i>murskaamo</i>	<i>siistaamo</i>	
<i>karistimo</i>	<i>muuntamo</i>	<i>silittämö</i>	
<i>karkaisimo</i>	<i>mädättämö</i>	<i>sitomo</i>	
<i>karstaamo</i>	<i>nahkimo</i>	<i>soittamo</i>	
<i>kasvattamo</i>	<i>neulomo</i>	<i>somistamo</i>	
<i>katsomo</i>	<i>neuvomo</i>	<i>sorvaamo</i>	
<i>kehräämö</i>	<i>näkymö</i>	<i>sorvimo</i>	
<i>kehystämö</i>	<i>näyttämö</i>	<i>suistamo</i>	
<i>keittimö</i>	<i>ohjaamo</i>	<i>sulattamo</i>	
<i>keittämö</i>	<i>ompeleimo</i>	<i>sulattimo</i>	
<i>kiistämö</i>	<i>ottamo</i>	<i>suolaamo</i>	
<i>kirjaamo</i>	<i>paahtamo</i>	<i>survimo</i>	
<i>kokoomo</i>	<i>paahtimo</i>	<i>suuntimo</i>	
<i>koksaamo</i>	<i>paikkaamo</i>	<i>suurentamo</i>	
<i>koksittamo</i>	<i>painamo</i>	<i>tahkoomo</i>	
<i>korjaamo</i>	<i>pakastamo</i>	<i>takomo</i>	
<i>krakkaamo</i>	<i>pakkaamo</i>	<i>tarjoomo</i>	
<i>kuivaamo</i>	<i>panimo</i>	<i>tarkastamo</i>	
<i>kuivattamo</i>	<i>parkitsimo</i>	<i>tarkkaamo</i>	
<i>kultaamo</i>	<i>parsimo</i>	<i>tekstaamo</i>	
<i>kunnostamo</i>	<i>patamo</i>	<i>teurastamo</i>	
<i>kuorimo</i>	<i>piirtämö</i>	<i>teurastimo</i>	